TRUST YOUR HANDS

Hygiene & Behavior Change Program

HBCC Hygiene & Behaviour Change Coalition | UK Government | Unilever | PPHF People to People Health Foundation | Save the Children

2 Going Beyond Academics

Poona College of Arts, Science and Commerce
Katad Khana, Pune

"We taught street children on the importance of handwashing and hygiene. We in turn learnt how difficult the life of a street child is. I am inspired to work for such children in the future"

Muskan Kumari, NSS volunteer, BCom, III year

Student volunteers receive training in seven step handwashing technique

Students at Poona college are learning a lesson on social consciousness not sitting in their lecture halls but on the streets and in the slums of Pune city. They are the 40 member student team of the college who have volunteered with the Handwashing Behavior Change Program, to take the message of handwashing and Covid-19 appropriate behavior to the street and slum children. This group of 40 in their small way is making this world a better and equitable place.

Fighting In The Trenches

It all started when the Save the Children team reached out to Dr. Shaikh Aftab Anwar, Principal Poona College, and Dr. Shakir Shaikh, Faculty In-charge, NSS/NCC to explore the possibility of engaging student volunteers for reaching out to children on the streets and in slums with handwashing awareness. From the program's perspective, the student volunteers would help increase its reach to the most vulnerable children. The college was extremely positive to the suggestion and mobilized its students engaged with NSS, NCC, and Police Mitra schemes. *"I am firm of the view that college should not only educate students in academic content but also provide a measure of social awareness. The Save the Children program was an excellent opportunity for doing so."* A group of 40 students signed up and were provided training by the Save the Children team. They were taught the technical

Some of the student volunteers who took handwashing message to the street and slum children

aspects of handwashing, the way to communicate with children, and the need to be sensitive to their circumstances. The trainers also talked about the sense of purpose associated with the program. *"Most of the students in this college do not come from privileged backgrounds. We are lucky to be pursuing higher education and on our way, there were mentors who helped. It is time for us to give back,"* said Hanaf Sayed, NSS volunteer.

Students Become Educators

The students after attending their online classes would move out in teams searching for street children and also go to slums in and around the college and near their residences. The team covered more than 1500 children over 2 months. They would talk to the children about handwashing and Covid-19 precautions and distribute soap and face masks. They would also do the glow germ and pepper powder demonstration right on the street or in the slum by lanes. *"The fact that we were making a difference made us work even harder. Most children felt good that someone has made the effort to seek them out and talk to them. The awareness, soap, and face mask were a bonus,"* said a volunteer while summing up his experience.

A volunteer demonstrates handwashing technique

Dr. Shaikh Aftab Anwar, Principal Poona College. He along with Dr. Shakir Shaikh, Faculty In-charge, NSS/NCC lead the initiative

Key Learning

Leveraging the passion and energy of youth can help reach handwashing message to the last mile

During Covid-19 times, only the most passionate and brave would venture out for community work. The program looked for such persons amongst college students, who readily took up the challenge and delivered. They searched the streets to locate homeless and street children and connected with them and delivered the handwashing awareness at scale.

शिक्षणापलीकडे जाऊन

२ पूना कॉलेज ऑफ आर्ट्स, सायन्स अँड कॉमर्स कातडखाना, पुणे

“आम्ही रस्त्यावरील मुलांना हात धुण्याचे आणि स्वच्छतेचे महत्त्व शिकवले. हे शिकवत असताना, रस्त्यावरील मुलांचे जीवन किती कठीण आहे हे आम्हालाही कळले. ह्या अनुभवातुन मला भविष्यात अश्या मुलांसाठी काम करण्याची प्रेरणा मिळली आहे”

मुस्कान कुमारी, एनएसएस स्वयंसेवक, बीकॉम, तृतीय वर्ष

स्वयंसेवक विद्यार्थी काळी मिरीपूडीची प्रात्यक्षिक देताना

पूना कॉलेजमधील विद्यार्थी आपल्या लेक्चर हॉलमध्ये बसून नव्हे तर शहरातील रस्त्यावर आणि झोपडपट्ट्यांमध्ये जाऊन सामाजिक जाणीवेचे धडे शिकत आहेत. असा हा ४० सदस्यीय स्वयंसेवक विद्यार्थी संघ ह्या महाविद्यालयाच्या मदतीने 'हात धुण्याच्या वर्तणूकीत बदल' ह्या कार्यक्रमा अंतर्गत, 'साबणाने हात धुणे' (HWWS) आणि कोविड-१९ साठी योग्य वर्तनाचे संदेश रस्त्यावरील आणि झोपडपट्टीतील मुलांपर्यंत पोहोचवीत आहे. ४० जणांचा हा गट त्यांच्या परीने एक चांगले आणि यथायोग्य जग बनवण्याचा प्रयत्न करित आहे.

तळागळातुन लढा देणे

जेव्हा से'व्ह द चिल्ड्रेन' टीम ने डॉ. शेख आफताब अन्वर, प्राचार्य पूना कॉलेज आणि डॉ. शाकीर शेख, प्राध्यापक, NSS/NCC यांच्याशी 'हात धुण्यासाठी जनजागृती करणे' ह्या उपक्रमात, रस्त्यावरील मुलांपर्यंत आणि झोपडपट्ट्यांपर्यंत पोहोचण्यासाठी, विद्यार्थी स्वयंसेवकांच्या सहभागाची शक्यता जाणून घेण्यासाठी संपर्क साधला, तेव्हापासून हे सर्व सुरू झाले. कार्यक्रमाच्या दृष्टीकोनातून विद्यार्थी सर्वात चिंताजनक आणि असुरक्षित मुलांपर्यंत पोहोचण्यास मदत करतील. महाविद्यालयाने या सूचनेला अत्यंत सकारात्मक प्रतिसाद दिला आणि एनएसएस, एनसीसी आणि पोलीस मित्र योजनांमध्ये गुंतलेल्या विद्यार्थ्यांना एकत्रित केले. "महाविद्यालयाने विद्यार्थ्यांना केवळ पाठ्यपुस्ताकाच्या माध्यमातुनच शिक्षण दिले पाहिजे असे नाही तर काही प्रमाणात सामाजिक जागरूकता देखील प्रदान केली पाहिजे, असे माझे ठाम मत आहे". 'सेव्ह द चिल्ड्रेनच्या' ह्या उपक्रमातुन ही एक उत्तम संधी होती. ४० विद्यार्थ्यांनी ह्या कार्यक्रमासाठी आपली सम्मती दीली. 'सेव्ह द चिल्ड्रेन' टीमने पूढे त्यांना प्रशिक्षण दिले. त्यात त्यांना हात धुण्याच्या कौशल्याबाबत, मुलांशी संवाद साधण्याची पद्धत आणि त्यांच्या परिस्थितीबद्दल संवेदनशील असण्याची गरज शिकवण्यात आली. प्रशिक्षणार्थींना कार्यक्रमाशी निगडीत मुल्य आणी महत्वाबद्दलही सांगितले. एनएसएस स्वयंसेवक हनफ सईद म्हणालेत की "या महाविद्यालयातील बहुतेक विद्यार्थी गरीब आणी सामान्य सामाजिक पार्श्वभूमीतून आलेले आहेत. आम्ही भाग्यवान आहोत की आम्ही उच्च शिक्षण घेत आहोत आणि आम्हाला मदत करणारे मार्गदर्शक पण आहेत. आता परतफेडीची वेळ आली आहे,".

▲ प्रशिक्षण सत्रात स्वयंसेवकांना सहा टप्प्यांनी हात धुण्याचे तंत्र शिकवले जात असताना

विद्यार्थीचे प्रशिक्षकात रुपांतर

ऑनलाइन वर्ग संपल्यानंतर विद्यार्थी लहान गटातुन रस्त्यावरील मुलांचा शोध घेत असे. कॉलेज आणि निवासस्थानाच्या आसपासच्या झोपडपट्ट्यां मध्ये जाऊन ह्या गटांने २ महिन्यांच्या कालावधीत १५०० हून अधिक मुलांना ह्या उपक्रमातुन मदत केली आहे. ते मुलांशी हात स्वछ: धुणे आणि कोविड-१९ मध्ये खबरदारी घेण्याबद्दल बोलत होते. ह्याच बरोबर त्यांनी साबण आणि फेस मास्कचे वाटप पण केलीत. ते ग्लो जर्म आणि काळी मिरपुडीचे प्रात्यक्षिक रस्त्यावर किंवा झोपडपट्टीतही देत होते. एका स्वयंसेवकाने त्याचा अनुभव सांगताना सांगितले की, "आम्ही त्यांच्या जीवनात बदल आणतोय या वस्तुस्थितीने आम्हाला आणखी परिश्रम करायला प्रेरणा मिळत गेली. बहुतेक मुलांना चांगले वाटले की कोणीतरी त्यांना शोधण्याचा आणि त्यांच्याशी बोलण्याचा प्रयत्न करीत आहे. त्यांच्यासाठी आणि आमच्यासाठी जागरूकता, साबण आणि फेस मास्क हा एक बोनसच होता".

◀ ह्या कार्यक्रमात भाग घेतलेल्या कॉलेजची स्वयंसेवकांची टीम

महतवाची शिकवण

तरुणांच्या उत्कटतेचा आणि ऊर्जेचा उपयोग करून हात धुण्याचा संदेश शवटच्या टप्प्यापर्यंत पोहोचवण्यास मदत होऊ शकते

कोविड-१९ च्या काळात, केवळ सर्वात उत्कट आणि धाडसी लोक सामुदायिक कार्यासाठी बाहेर पडतील. कार्यक्रमाने महाविद्यालयाच्या अशा विद्यार्थ्यांचा शोध घेतला, ज्यांनी सहजपणे आव्हान स्वीकारले आणि ते पूर्ण केले. त्यांनी बेघर आणि रस्त्यावरील मुलांचा शोध घेतला आणि त्यांच्याशी संपर्क साधला व मोठ्या प्रमाणावर हात धुण्याबाबत जनजागृती केली.

पूना कॉलेजचे प्राचार्य डॉ शेख आफताब अन्वर यांच्याशी संवाद साधताना जीविका, क्लस्टर समन्वयक ▶

3 Toolkit For Change

Kalpana Shinde , ASHA
Yerandwana and Tharkude Davakhana , Pune

"The toolkit bag gives me an identity of a handwashing crusader. The community associates the bag with handwashing.The Magic Mum flipbook which is part of the toolkit is very well designed."

Kalpana with the ASHA handwashing toolkit bag

Kalpana is the ASHA worker and covers Yerandwana and Tharkude Davakhana localities of Karve Nagar. These are low-income localities and the community hygiene and sanitation services leave much to be desired. As an ASHA worker, she provides the last mile connectivity to the residents under her watch to the government health system. She feels handwashing can be a potential game-changer if a sustained effort is done. The tools and training provided under the Handwashing Behavior Change Program have made convincing the community on handwashing easier. " *It is not that we as ASHA workers were not aware of the importance of handwashing. The training under the program has taught us how to effectively communicate the handwashing message. It is the change in the delivery style which has made all the difference,"* said Kalpana.

The ASHA Toolkit

After each session on handwashing with a mother, Kalpana carefully places the Magic Mum flipbook in the toolkit bag. Under the program, each participating ASHA worker has been provided with a kit. This comprises a well-designed bag, the Magic Mum flipbook, stickers for distribution, gloves, mask, 21-day checklist, notebook, and pen. Kalpana is extremely possessive of the toolkit and takes good care of it. *"The toolkit bag gives me an identity of a handwashing crusader. The community associates the bag with handwashing, and when I do rounds in the locality with the bag slung on my shoulder, the mothers whom I had previously sensitized on handwashing call out loud informing that they are implementing the handwashing advice."* Kalpana finds explaining with the aid of the flipbook to be extremely engaging. The children find the flipbook to be colorful and attractive, while the mothers find the illustrations very informative. *"The flipbook is very well designed and aids in the rapid understanding of the key concepts. It is also a practical guide on how to make handwashing a habit."* Kalpana also sticks the stickers on the toilet door and near the water facility, at every home, she visits. The sticker acts as a gentle nudge and is a constant reminder to wash hands. *"The sticker works, and in the majority of the houses, the sticker is not peeled off. It reminds the household of handwashing long after I have left,"* informed Kalpana. The soap provided as part of the program helped in ensuring that the handwashing talk was converted into clean hands. *"Once a household receives a bar of soap, it feels responsible towards the cause, and tick the 21-day checklist we provide to monitor handwashing behavior."* The monitoring mechanism helps in compliance. In about 400 households that Kalpana covered, the dropout over the 21 days from the initial awareness session has been very low.

Kalpana finds the Mum's Magic Flipbook to he extremely helpful in explaining the benefits of handwashing

Kalpana conducting a handwashng awareness session with a mother

Sticker is stuck at every household visited for awareness provides constant reminder to wash hands during critical moments

Key Learning

Well designed communication collaterals help in putting across the handwashing message well

The program used the 'Mum's Magic Hands' Flipbook which has been field-tested across the globe by Unilever, a partner in the HBCC which has provided resources for the program. Availability of such a well-illustrated tool eased the field personnel's effort in communicating the desired handwashing behavior to a target group with a low literacy level.

३ बदललेला साधन संच (टूलकिट)

कल्पना शिंदे, आशाची कार्यकर्ती
येरंडवना आणि थरकुडे दावखाना, पुणे

“साधन संचाची (टूलकिट बॅग) मला हँडवॉशिंग क्रुसेडरची ओळख देते. ह्या पिशवीला समुदाय हात धुण्याच्या प्रक्रियेशी जोडतो. मॅजिक मम फ्लिपबुक, जो टूलकिटचा भाग आहे त्याची रचना अतिशय चांगली केलेली आहे”.

कल्पना एका मातेला मॅजिक मम फ्लिपबुक वापरून हात धुण्याचे फायदे सांगत असताना

कल्पना आशाची कार्यकर्ती असून ती कर्वे नगरच्या येरंडवना आणि थरकुडे दावखानाच्या अंतर्गत येणाऱ्या परिसरात काम करते. हा कमी उत्पन्नाचा व गरीब वस्तीचा भाग आहे. ईथे सामुदायिक स्वच्छता आणि स्वच्छता सेवांचा अभाव आहे. एक 'आशा' कार्यकर्ता म्हणून ती तिच्या परीसरातल्या रहिवाशांना सरकारी आरोग्य व्यवस्थेची माहिती आणि सेवा पुरवते. ती ह्या लोकांच्या आणि शासकिया व्यवस्थेतला एक शेवटचा दुआ म्हणून कार्य करते. सतत प्रयत्न केल्यास, हात धुणे हा संभाव्य परिस्थीती बदलणारा पैलू ठरू शकतो, असे तिला वाटते. 'हात धुण्याच्या वर्तणूकीत बदल' (हँडवॉशिंग बिहेवियर चेंज प्रोग्राम) कार्यक्रमांतर्गत प्रदान करण्यात आलेली साधने आणि प्रशिक्षणामुळे समुदायाला हात धुवायला सांगणे सोपे झाले आहे. कल्पना म्हणाली की, "असे नाही की आशाची कार्यकर्ता म्हणून आम्हाला हात धुण्याचे महत्व माहित नव्हते पण कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षणात हात धुण्याचा संदेश प्रभावीपणे कसा पोहोचवायचा हे छान शिकवले आहे. माहिती वितरण शैलीत बदल झाल्या मुळेच सर्व फरक पडला आहे".

आशा साधन संच (टूलकिट बॅग)

कल्पनाचे काम लहान मुलांच्या मातांसोबत असते. ह्या महिलांबरोबर 'हात धुण्याच्या वर्तणूकीत बदल' च्या प्रत्येक सत्रानंतर ती मॅजिक मम फ्लिपबुक आपल्या साधन संच पीशवीत काळजीपूर्वक ठेवते. कार्यक्रमांतर्गत, प्रत्येक सहभागी 'आशा' कार्यकर्तेला एक साधन संच प्रदान करण्यात आला आहे. यामध्ये एक छान बॅग, मॅजिक मम फ्लिपबुक, वितरणासाठी स्टिकर्स, हातमोजे, मास्क, २१ दिवसांची चेकलिस्ट, वही आणि पेन यांचा समावेश आहे. कल्पनाला ह्या संचा बद्दल अत्यंत आपुलकी आहे आणि ती त्याची चांगली काळजी घेते. "टूलकिट बॅग मला हँडवॉशिंग क्रुसेडरची (योध्याची) ओळख देते. ह्या

ल्पनाची दरिद्री व अस्वच्छ असलेली वस्ती

कल्पना साबणाने हात धुण्याचे योग्य कौशल्य समजावून सांगताना

पिशवीला समुदाय हात धुण्याच्या प्रक्रियेशी जोडतो आणि जेव्हा मी खांद्यावर पिशवी ठेवून परिसरात फेऱ्या मारते तेव्हा ज्या महिलांशी मी ह्या उपक्रमाबद्दल बोलले आहे त्या मला हाक मारुन सल्ल्यांची अंमलबजावणी होत असल्याची माहिती देतात. कल्पनाला फ्लिप बुकच्या मदतीने हात धुण्याच्या संकल्पना अत्यंत सोप्यारित्या सांगता येतो. मुलांना फ्लिपबुक रंगीत आणि आकर्षक वाटते, तर मातांना चित्रे अतिशय माहितीपूर्ण वाटतात. "फ्लिपबुकची रचना अतिशय चांगली केली आहे आणि म्हणुनच मुख्य संकल्पना लवकर समजून घेण्यास मदत होते. हात धुण्याची सवय कशी लावावी याविषयी देखील हे एक प्रात्यक्षिक मार्गदर्शक आहे." कल्पना, आपल्या गृहभेटीत प्रत्येक घरातल्या शौचालयाच्या दारावर आणि पाण्याच्या सुविधेजवळ स्टिकर्स चिटकवते. स्टिकर हात धुण्याची सतत आठवण करून देतो. कल्पनाच्या अनुभवा प्रमाणे " स्टिकर आपलं काम करतो आणि बहुतेक घरांमध्ये स्टिकर काढले जात नाही. मी गेल्यानंतरही, खूप दिवसांपर्यंत घरच्यांना हात धुण्याची आठवण राहते आणि हिच पुढे सवय होते". कार्यक्रमाचा एक भाग म्हणून देण्यात आलेला साबण, हे केवळ हात धुण्याचे भाषण नाही तर स्वच्छ हातांमध्ये रूपांतरित झाले आहे, याची खात्री करण्यात मदत करतो.

"एकदा का घराला साबण मिळाला की, ते कार्यक्रमाप्रती जबाबदार होऊन स्वत:च्या हात धुण्याच्या वर्तनावर लक्ष ठेवण्यासाठी, आम्ही दिलेल्या २१ दिवसांच्या चेकलिस्टवर टिक करतात". ही देखरेखीची यंत्रणा अनुपालन करण्यास मदत करते. कल्पनाने राबविलेल्या सुमारे ४०० कुटुंबांमध्ये, सुरुवातीच्या, जागरुकता सत्रापासून ते २१ दिवसांच्या अनुपालन अवधी पर्यंत उपक्रमातुन गळतीचे प्रमाण खूपच कमी आहे.

महत्वाची शिकवण

समस्तर विशिष्ट आखणी हात धुण्याचा चांगला संदेश पोहोचविण्यात मदत करते

कार्यक्रमात 'मम्स मॅजिक हँड्स' फ्लिप बुकचा वापर करण्यात आला होता ज्याची जगभरातील चाचणी युनिलिव्हरने केली आहे जो एचबीसीसीमधील भागीदार आहे आणि ज्याने कार्यक्रमासाठी संसाधने प्रदान केली आहेत. अशा चांगल्या सचित्र साधनाच्या उपलब्धतेमुळे कमी साक्षरता पातळी असलेल्या लक्ष्य गटाला इच्छित हात धुण्याची वर्तणूक समजाविण्याचा फील्ड कर्मचाऱ्यांचे प्रयत्न सुलभ झाले.

साधन संचातला सटकिर जो लोकांना साबणाने हात धुण्याचा सराव करण्यासाठी प्रेरक हेतु म्हणून काम करतो

4 The Soap And The Message

Varsha Dhiwar, ASHA and Sujata Deokar
Varadvasti, Pune

"The bar of soap we provided to the mothers acted as an attractive incentive for them to give time to listen to the handwashing message and practice for next 21 days."

Varsha uses the Magic Mum flipbook to explain importance of handwashing

Varadvasti slum is located in the Shivajinagar area does not stand up to its name. Varad in Marathi is Ganesha, the God of prosperity. Varadvasti is far from that, it is a large slum, with extremely poor hygiene conditions, narrow alleyways, dilapidated houses, and the threat of infection lurking at every bend. Open drains are seen flowing and there is garbage strewn all around with flies making a buzz. This area reported a high number of Covid-19 cases. Amidst so much squalor, despair and hopelessness, two remarkable women have made a difference.

The Soap and The Message

Varsha Dhiwar, the ASHA worker, is a busy woman. The disease burden in the settlement is very high and as a community health worker, it is her responsibility to keep disease morbidity in check. "Here you need a broom and a bar of soap more than the stethoscope to decrease disease incidence," remarked Varsha. Post-training, armed with a bar of soap and awareness on handwashing, she covered 395 households over three months under the Handwashing Behavior Change Program being implemented by Save the Children. She would hand over a Moti brand soap bar, a luxury soap, to each mother as an incentive for giving her time to listen to and practice handwashing for the next 21 days. This helped in gaining an audience with the mothers. Once Varsha had the eyes and ears of the mother, she

Varsha conducting a handwashing session during door to door visit

would give the handwashing message using the Mum's Magic Hands storybook, 7 step hand washing demo, and subsequently hand over the 21 days checklist to register the handwashing actions over the next 21 days and a sticker to be stuck on the wall as a constant handwashing reminder. *"Before taking leave after completing the session, I would tell the mother that I would be coming back to check on her handwashing habits and also collect the checklist. Knowing that I can be stern, all the mothers complied with the handwashing instructions,"* Varsha said with a smile. Anticipation of future monitoring assisted in habit formation.

Varsha walks the lanes of Varadvasti making door to door calls for handwashing awareness

Pepper Magic At Birthday

Sujata Deokar, on the occasion of her son's birthday, gave a black pepper demonstration, which she had learned at an awareness session under the program, to the guests. She also explained the significance of the experiment and urged everyone present to inculcate proper handwashing habits. Among the guests was Babita (name changed), and was impressed with the demonstration. Babita is a garbage collector and her husband is a drain cleaner. She understood that given their occupations, they bring back home loads of germs which impacts their own and their children's health. They have now started to wash their hands at regular intervals throughout the day. *"Thanks to Sujata's advice, we will now live healthier lives,"* added Babita.

Key Learning

Providing incentive helped garner interest of mother's in attending handwashing awareness sessions

The incentive of a luxury soap to mothers who agreed to participate in handwashing awareness and the 21 days follow-up encouraged enthusiastic participation. Not only the mother but other family members joined in to listen during the one-to-one sessions conducted by ASHA workers.

Sujata with her son

गृहभेटीदरम्यान स्टिकर चिकटवणारी वर्षा

४ साबण आणि संदेश

वर्षा धिवार, आशा कार्यकर्ती
वरदवस्ती, पुणे

“मातांना हात धुण्याचा संदेश ऐकण्यासाठी आणि पुढील २१ दिवस सराव करण्यासाठी आम्ही दिलेल्या साबणाच्या वडीने एक आकर्षक प्रोत्साहन म्हणून काम केले आहे”

मराठी भाषेत गणेशाचे एक नाव म्हणजे वरद. हा देव म्हणजे समृद्धीचे प्रतीक. पण शिवाजीनगरातील वरदवस्ती परिसर हा आपल्या नावाच्या अर्थापासून खूप दूर आहे. ही एक मोठी झोपडपट्टी आहे, ज्यामध्ये स्वच्छतेची अत्यंत खराब परिस्थिती आहे. अरुंद गल्ल्या, मोडकळीस आलेली घरे आणि प्रत्येक वळणावर रोग संसर्गाचा धोका असलेली, उघडे नाले वाहताना दिसणारी, सर्वत्र कचरा पसरलेला आणि ठिकठीकाणी माश्यां भिरभीर्तांना दिसत असलेली अशी ही वस्ती आहे. या भागात कोविड-१९ प्रकरणांची उच्च संख्या नोंदवली गेली आहे, अश्या बिकट परिस्थीतीतही समुदायातील दोन महिलांनी आपल्या जीवनात उल्लेखनीय फरक आणला आहे.

साबण आणि संदेश

आशाच्या कार्यकर्ता वर्षा धिवार, या व्यस्त व्यक्ती आहेत. वस्तीमध्ये रोगाचा भार जास्त आहे आणि सामुदायिक आरोग्य सेविका म्हणून रोगाच्या आजारावर नियंत्रण ठेवणे ही तिची जबाबदारी आहे. वर्षाच्यानुसार, ईथे तुम्हाला रोगाचा प्रादुर्भाव कमी करण्यासाठी स्टेथोस्कोपपेक्षा झाडू आणि साबणाच्या वड्यांची जास्त गरज आहे.

सेव्ह द चिल्ड्रनद्वारे राबविण्यात येत असलेल्या 'हात धुण्याच्या वर्तणूकीत बदल' कार्यक्रमांतर्गत मिळालेल्या प्रशिक्षणानंतर, साबणाच्या वड्या आणि हात धुण्याबाबतची माहिती देऊन वर्षाने ३९५ कुटुंबांना, ३ महिन्यात जागरूक केले. तीने प्रत्येक मातेला आपले सत्र ऐकण्यासाठी वेळ दिल्याबद्दल व पुढील २१ दिवस हात धुण्याचा सराव करण्यासाठी प्रोत्साहन म्हणून, एक मोती साबण दिला. हा साबण महाग असल्यानी बऱ्याच बायकांनी चांगला प्रतिसाद दिला. एकदा का वर्षाला त्यांचे लक्ष वेधता आले की, ती मम्स मॅजिक हँड्स स्टोरीबुक, ७ टप्प्यांनी हात धुण्याचे प्रात्यक्षिक दाखवुन हात धुण्याचा संदर्भात संदेश देत होती. ह्याच बरोबर ती पुढील दिवसात हात धुण्याच्या क्रियांची नोंदणी करण्यासाठी

सुजाता वरदनगरच्या कचऱ्याने भरलेल्या रस्त्यांवरून चालत असताना

हात धुण्याची पुस्तिका घेऊन वर्षा

२१ दिवसांची चेकलिस्ट आणि एक स्टिकर, भिंतीवर चिटकवण्यासाठी, जो सतत हात धुण्याची आठवण करुन देईल, देत होती. वर्षाने हसत सांगीतल की, "भविष्यात, सवय निर्माण होण्यास मदत होईल ह्या अपेक्षेने मी सत्र संपल्यानंतर निरोप घेण्यापूर्वी, त्या मातेला असे बजवायची की मी तिच्या हात धुण्याच्या सवयी तपासण्यासाठी परत येईन आणि तेंव्हा ती भरलेली चेकलिस्ट देखील गोळा करेन". मी खरोखर कठोर होऊ शकते हे जाणून सर्व मातांनी हात धुण्याच्या सूचनांचे पालन केले.

वाढदिवस सोहळ्यात मिरपूडाची जादू

सुजाता देवकर यांनी त्यांच्या मुलाच्या वाढदिवसानिमित्त निमंत्रित पाहुण्यांना काळ्या मिरपूडीचे प्रात्यक्षिक दिले, जे त्यांनी कार्यक्रमाअंतर्गत एका जनजागृतीच्या सत्रात शिकले होते. तिने या प्रयोगाचे महत्वही सांगितले आणि उपस्थित प्रत्येकाला हात धुण्याची योग्य सवय लावण्याचे आवाहन केले. पाहुण्यांमध्ये बबिता (नाव बदलले आहे) ही होती आणि त्या प्रात्यक्षिकाने ती चांगलीच प्रभावित झाली. बबिता ही कचरा वेचणारी असून तिचा नवरा नाली सफाईचे काम करतो. तिला समजले की त्यांच्या व्यवसायामुळे, त्यांच्या स्वतःच्या आणि मुलांच्या आरोग्यावर परिणाम करणारे जंतू घरी येत असणार. त्यांनी आता दिवसभर नियमित वेळोवेळी हात धुण्यास सुरुवात केली आहे. बबिता पुढे म्हणाली की, "सुजाता यांनी दिलेल्या सल्ल्याबद्दल धन्यवाद, आम्ही आता निरोगी आयुष्य जगू शकु".

महत्वाची शिकवण

हात धुण्याबाबत जागरुकता सत्रात मातांचे सहभाग वाढवण्यासाठी प्रेरक वस्तु प्रदान केल्याने मदत झाली

हात धुण्याच्या जागृतीमध्ये सहभागी होण्यास सहमती दर्शविणाऱ्या मातांना लक्झरी साबणाचे प्रोत्साहन आणि २१ दिवसांच्या पाठपुराव्याने उत्साही सहभागाला प्रोत्साहन दिले. आशा कार्यकर्त्यांनी घरो घरी आयोजित केलेल्या सत्रात केवळ माताच नव्हे तर कुटुंबातील इतर सदस्यही ऐकायला सामील झालेत.

सुजाताची सासू ७ टप्प्यांचे हात धुण्याचे कौशल्य दाखवत असताना

5 Handwashing Equity

Tribal Hamlet
Sundarwadi, Khanapur, Pune

"We cannot afford soap and detergents in required quantities given our subsistence livelihood. We have to find a way to afford soap and remain clean, especially our children."

Demonstration of handwashng technique to children at Sundarwadi

Sundarwadi, a tribal hamlet of 35 households, is located about 35 km from Pune city, one has to walk two kilometers from the road head to reach the hamlet. Even during normal times the community experiences poor access to essential services, sanitation, and other key preventive measures, such as soap, disinfectant amongst others, the pandemic has made things worse. The hamlet has no toilets and until recently had no electricity. What is seen in Sundarwadi reflects the reality of most tribal communities across the country. Covid-19 does not discriminate, neither should the response. The program reached out to the tribal communities. In the Pune district, HWWS sessions have been conducted with 864 tribal children.

Handwashing Not A Priority

Uday Jyoti Foundation, Pune has been providing support to the community during the pandemic through food distribution. The Foundation requested Save the Children to conduct HWWS awareness at Sundarwadi. The high burden of infectious diseases was an indicator of poor hand hygiene and poor sanitary conditions. The community confirmed that the use of soap was not in regular practice. Lack of awareness coupled with the inability to afford soap and other cleaning agents in sufficient quantities are the major reasons for poor handwashing practice. The children take bath once in 7-8 days and skin infection is rampant.

Sundarwadi is an extremely impoverished hamlet

Children at Sundarwadi have been enthusiastic participants in the handwashing campaign

A Bar Of Soap Is Cheaper Than A Strip of Tablets

At the awareness session, the blue glow patches on improperly washed hands which showed under the UV light took the attendees by surprise. Jivika Chavan, the cluster coordinator, explained to the audience that the tiny bacteria and viruses, invisible to our eyes, lie in wait in our palms and attack us once they gain entry into our bodies. This enemy has to be killed and handwashing does exactly that. *"I told them that a large number of diseases will disappear from their community if they washed hands as directed. The money saved in medical bills would be substantial,"* said Jivika. The economics of handwashing convinced the participants. The program provided soap and masks to the children. Given that most children are illiterate, no checklist had to be filled. Uday Jyoti Foundation volunteers monitored the 21 days handwashing practice and reported no dropouts. Save the Children has identified Kavita Waghmare, 17 yrs, to be groomed as a child champion who will continue the handwashing awareness on an ongoing basis in the community.

Soap In The Grocery Kit

After the handwashing program at Sundarwadi, Uday Jyoti Foundation has started to provide 2 soaps (1 Dettol and 1 Lifebuoy) in the grocery kit to each household every month. This will help continue the handwashing practice.

Key Learning

Friction points have to be addressed so that handwashing habits continue

Knowledge of hand hygiene is necessary but not a sufficient condition to trigger handwashing, Access to necessary supplies, such as water and soap is important. The community at Sundarwadi lives at a subsistence level, and the pandemic has made it even worse. Affording adequate supplies of soap is a challenge for most households. Uday Jyoti Foundation, a partner NGO, has started providing 2 bars of soap in the grocery kit post handwashing program in the Sundarwadi.

A child at Sundarwadi washes hands with Moti soap provided under the program

कविता वाघमारे, चाइल्ड चॅम्पियन, मुलांना हात धुण्याचे कौशल्य दाखवताना

५

हात धुण्यासाठी समन्याय

आदिवासी हॅम्लेट
सुंदरवाडी, खानापूर, पुणे

“आमच्या उदरनिर्वाहासाठी आवश्यक प्रमाणात साबण आणि डिटर्जंट्स आम्ही घेऊ शकत नाही. स्वच्छतेसाठी गरिबी चांगली नाही. तथापि, आम्हाला साबण परवडण्याचा आणि स्वच्छ राहण्याचा मार्ग शोधावा लागेल, विशेषत: आमच्या मुलांनासाठी.”

सुंदरवाडी, पुणे शहरापासून सुमारे ३५ किलोमीटर अंतरावर, ३५ कुटुंबांची आदिवासी वस्ती आहे. तीथे जाण्यासाठी रस्त्यापासून दोन किलोमीटर आत चालत जावे लागत. सामान्य काळातही समुदायाला अत्यावश्यक सेवा, स्वच्छता आणि इतर प्रमुख प्रतिबंधात्मक उपाय जसे की साबण, जंतुनाशक यांसारख्या गोष्टींचा अभाव अनुभवला जातो, या साथीच्या आजाराने परिस्थिती आणखी वाईट केली आहे. गावात शौचालये नाहीत आणि अलीकडेपर्यंत वीज नव्हती. सुंदरवाडीत जे दिसते ते देशभरातील बहुतांश आदिवासी समाजाचे वास्तव प्रतिबिंबित करते. कोविड-१९ रोगाने भेदभाव केला नाही आणि आपला प्रतिसादही तसा नसावा. 'सेव्ह द चिल्ड्रन' ने राबविलेल्या 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' ह्या कार्यक्रमा अंतर्गत, 'साबणाने हात धुणे' (HWWS) उपक्रम आदिवासी समाजापर्यंत पोहोचवला. पुणे जिल्ह्यात ८६४ आदिवासी मुलांसह HWWS सत्र आयोजित करण्यात आले आहेत.

हात धुण्याला प्राधान्य नाही

उदय ज्योती फाउंडेशनने 'सेव्ह द चिल्ड्रन' ला सुंदरवाडी येथे HWWS कार्यक्रमातुन जनजागृती करण्याची विनंती केली. उदय ज्योती फाउंडेशन साथीच्या काळात समुदायाला अन्न पुरवठा करत होती. खुप प्रमाणात संसर्गजन्य रोगांचे, अस्वच्छ हात आणि स्वच्छताविषयक अभावाच्या परिस्थितीचे सूचक होते. समुदायाने पुष्टी केली की साबणाचा वापर नियमितपणे होत नाही. हात न धुण्याच्या सवयीचे कारण, जागरूकतेचा अभाव आणि पुरेशा प्रमाणात साबण व इतर साफसफाई साठी वापरल्या जाणाऱ्या वस्तु परवडण्यास असमर्थतता आहे. वस्तीतली मुले ७-८ दिवसांतून एकदा आंघोळ करतात आणि म्हणूनच त्वचेचा संसर्ग मोठ्या प्रमाणावर होतो.

सुंदरवाडीत हात धुण्याच्या मोहिमेत मुलं उत्साहाने सहभाग घेत असताना

औषदांच्या गोळ्यांपेक्षा स्वस्त साबणाची वडी बरी

जागरुकता सत्रात, अयोग्यरित्या धुतलेल्या हातांवर निळ्या रंगाचे ग्लो पॅच जे युव्ही प्रकाशाखाली दिसले, त्यांनी उपस्थितांना आश्चर्यचकित केले. क्लस्टर समन्वयक जीविका चव्हाण यांनी श्रोत्यांना समजावून सांगितले की, आपल्या डोळ्यांना न दिसणारे सूक्ष्म जीवाणू आणि विषाणू आपल्या तळहातावर थांबतात आणि आपल्या शरीरात प्रवेश केल्यावर आपल्यावर हल्ला करतात. या शत्रूला मारून टाकावे लागते आणि हात धुण्याने तेच साध्य होते. "मी त्यांना सांगितले की जर त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे हात धुतले तर त्यांच्या समुदायातून मोठ्या प्रमाणात रोग नाहीसे होतील. औषधोपचार मध्ये जे पैसे वाचतील त्याची बचत बऱ्यापैकी होईल", असे जीविका म्हणाली. हात धुण्याचे अर्थशास्त्र उपस्थितांना पटले. कार्यक्रमात मुलांना साबण व मास्क देण्यात आले. बहुसंख्य मुले निरक्षर असल्याने चेक लिस्ट भरता आली नाही. उदय ज्योती फाउंडेशनच्या स्वयंसेवकांनी २१ दिवस हात धुण्याच्या सरावाचे निरीक्षण केले आणि एकही व्यक्ती ची गळती झाले नाही. 'सेव्ह द चिल्ड्रेन' ने १७ वर्षीय कविता वाघमारे ची निवड 'चाइल्ड चॅम्पियन' म्हणून केली आहे जी वस्तीत सतत हात धुण्याबाबत जागरूकताचे उपक्रम सुरू ठेवेल.

किराणा किट मध्ये साबणाचा समावेष

सुंदरवाडी येथील 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' ह्या कार्यक्रमा उपरांत, उदय ज्योती फाउंडेशनने दर महिन्याला प्रत्येक घराला किराणा किट मध्ये 2 साबण (1 डेटॉल आणि 1 लाईफबॉय) देण्यास सुरुवात केली आहे. हे हात धुण्याची सराव सुरू ठेवण्यास मदत करेल.

६ तप्प्यां मध्ये हात धुण्याची कला शिकताना

सुंदरवाडीतील मुलं प्रचंड उत्साहाने हात धुत असताना

महतवाची शिकवण

कठीण परिस्थितीवर लक्ष देणे आवश्यक आहे जेणेकरून हात धुण्याची सवय सातत्यानी चालू राहील

हात स्वच्छतेचे ज्ञान आवश्यक आहे परंतु हात धुण्यास चालना देण्यासाठी ही पुरेशी गोष्ट नाही, पाणी आणि साबण यांसारख्या आवश्यक पुरवठ्यांचा समावेश महत्वाचे आहे. सुंदरवाडी येथील समाज कमी दर्ज्याच्या स्तरावर राहतो आणि साथीच्या रोगाने ते आणखी वाईट केले आहे. साबणाचा पुरेसा पुरवठा करणे हे बहुतेक घरांसाठी आव्हान आहे. उदय ज्योती फाऊंडेशन या भागीदार स्वयंसेवी संस्थेने सुंदरवाडीतील कार्यक्रमा नंतर, किराणा किट मध्ये हात धुण्याच्या साबणाचे 2 वड्या देण्यास सुरुवात केली आहे.

6 Making Handwashing Inclusive

Kusumbai Motichand Mahila Sevagram, Karve Road, Pune

"I was initially skeptical on how to manage the sessions with such a diverse group. Empathy, patience and genuine concern from my side is all that it took to make the sessions a success."

Anamika Utekar, Cluster Incharge
Handwashing Behavior Change Program

Counselors and social workers demonstrate the handwashing steps

Shared housing residents often gather together closely for social, leisure, and recreational activities. They also share common facilities like dining halls and stairwells. This makes them highly susceptible to Covid-19 infection. Anamika Utekar, Cluster Coordinator, Handwashing Behavior Change Program, Save the Children, Pune, was tasked to identify such facilities, i.e. those which have children in residence like correctional homes, orphanages, etc, so that the handwashing campaign could be extended to them. One such facility that Anamika approached is a correctional home being run by an NGO for girls who are in conflict with the law (Juvenile Justice Act 2000). It also has a residential arrangement for orphans, schizophrenia patients, and aged women. The facility houses about 150 residents. Anamika had interned here just before the onset of the pandemic and was familiar with the organization and the residents.

The Failed Attempt

Anamika met the facility in-charge and elaborated on why proper handwashing among the residents needs to be mainstreamed. She showed pictures and videos of activities being done under the Handwashing Behavior Change Program and discussed evidence of significant change in handwashing behavior amongst the beneficiaries. Anamika did a series of meetings and when it seemed likely that permission would be granted, the second Covid-19 wave hit, and no decision was taken.

The Phone Call

A month into the second wave, Anamkia received a call from the facility in- charge with the request for initiating the handwashing program at their facility. They were alarmed at the Covid-19 spread in the city and wished to take steps to keep their residents safe. The facility in charge feared that since the inmates stayed in relative isolation from the outside world, their immunity levels were not robust which made them susceptible to the disease. Anamika felt good that her effort had ultimately paid through.

Not A Routine Awareness Session

Anamika as a cluster coordinator had conducted several awareness sessions on handwashing, but this time it was different. The sessions were conducted separately for (i) girls (100 nos.), (ii) schizophrenic patients(8 nos.), and (iii) girls above 16 years (42 nos.). Never before had Anamika addressed such a heterogeneous audience. Explaining the activities to the correctional home girls was not that difficult, but getting across to the schizophrenia patients was challenging. Such patients interpret reality differently which involves a combination of hallucinations, delusions, and extremely disordered thinking and behavior.

During her previous internship at the facility, Anamika had interacted with the patients on a daily basis which had helped develop a bond with the patients. She proceeded with empathy and patience while conducting her sessions. The demonstrations of glow germ powder and pepper powder were a great success. The practical demonstration also aided in the recall, especially for schizophrenia patients. The participation was enthusiastic. *"I was initially skeptical on how to manage the sessions with such a diverse group. The audience was extremely forthcoming and interested. Empathy, patience, and genuine concern from my side is all that it took to make the sessions a success,"* recalled Anamika.

Evidence Of Change

To Anamika's astonishment when she showed up for a surprise follow-up visit, she noticed a significant change in handwashing habits. All the items in the 21-day checklist had been diligently ticked. As she stood observing the handwashing practice at the facility, she saw a schizophrenia patient explaining to a girl, who was just come out from the toilet, the importance of handwashing. This was a big 'WIN' for the project!

Key Learning

Skill and experience of the trainer is critical in getting favorable outcomes

Anamika had a difficult job in taking handwashing session for schizophrenic patients. What worked in her favor was her recent work experience with them at the facility.. She had an already established bond with the patients which helped her connect with them. Further, she has a long experience of nursing a schizophrenic patient in the family and understands their reaction patterns. More importantly she has the required patience and empathy. Someone without her experience and exposure in most likelihood would not been as successful.

Anamika Utekar, Cluster Coordinator, along with the social workers and counselors

६ हात धुणे हे सर्वसमावेशक बनवणे

कुसुमबाई मोतीचंद महिला सेवाग्राम, कर्वे रोड, पुणे

“अश्या वैविध्यपूर्ण गटासह सत्रे कशी घ्यावी याबद्दल मी सुरुवातीला साशंक होते. पण माझ्या सहानुभूती, संयम आणि खरी काळजीनेच ह्या सत्रांना यशस्वी केले.”

अनामिका उतेकर, क्लस्टर इन्चार्ज
‘हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल’- कार्यक्रम

समुपदेशक आणि सामाजिक कार्यकर्ते हात धुण्याच्या टप्प्यांचे प्रात्यक्षिक दखवताना

सामायिक गृहनिर्माण रहिवासी सहसा सामाजिक, विश्रांती आणि मनोरंजक क्रियाकलापांसाठी एकत्र जमतात. ते डायनिंग हॉल आणि जिना यासारख्या सामान्य सुविधा देखील सामायिक करतात. यामुळे ते कोविड-१९ संसर्गास अतिसंवेदनशील बनतात. अनामिका उतेकर, क्लस्टर कोऑर्डिनेटर, हँडवॉशिंग बिहेव्हर चेंज प्रोग्राम, सेव्ह द चिल्ड्रन, पुणे यांना अशा सुविधा ओळखण्याचे काम सोपवण्यात आले होते, म्हणजे जिथे मुले एकत्र राहत असेल. जसे की सुधारगृहे, अनाथाश्रम इत्यादी; जेणेकरून हात धुण्याची मोहीम त्यांच्यापर्यंत पोहोचवता येईल. . अनामिकाने संपर्क साधलेली अशीच एक सुविधा म्हणजे कायद्याशी संघर्ष करणाऱ्या मुलींसाठी स्वयंसेवी संस्था द्वारे चालवले जाणारे मुलींचे सुधारगृह (ज्युवेनाइल जस्टिस ऍक्ट 2000 च्या अंतर्गत) या सुधारगृहात अनाथ, मानसिक/ स्किझोफ्रेनिया रुग्ण आणि वृद्ध महिलांसाठी निवासी व्यवस्था देखील आहे. या सुविधेत सुमारे १५० रहिवासी राहतात. अनामिकाने महामारी सुरू होण्यापूर्वीच येथे इंटर्न केले होते आणि ती संस्था आणि त्यातल्या रहिवाशांशी परिचित होती.

अयशस्वी प्रयत्न

अनामिका यांनी सुविधा प्रभारींची भेट घेतली आणि रहिवाशांमध्ये योग्य हात धुणे का आवश्यक आहे हे स्पष्ट केले. तिने 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमातंर्गत केल्या जाणाऱ्या उपक्रमांची चित्रे आणि व्हिडिओ दाखवले आणि लाभार्थ्यांमधील हात धुण्याच्या वर्तनात लक्षणीय बदल झाल्याच्या पुराव्यांवर चर्चा केली. अनामिकाने अनेक बैठका केल्या आणि परवानगी मिळण्याची शक्यता दिसत असतानाच, दुसरी कोविड-१९ ची लाट आली आणि त्यामुळे कोणताही निर्णय घेता आला नाही.

फोन कॉल

दुसऱ्या लाटेच्या एक महिन्यानंतर, अनामिका यांना सुविधा प्रभारींकडून 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' हा कार्यक्रम सुरू करण्याच्या विनंतीसह कॉल आला. ते शहरात पसरलेल्या कोविड -१९ बद्दल घाबरले होते आणि त्यांच्या रहिवाशांना सुरक्षित ठेवण्यासाठी त्वरित पावले उचलण्याची इच्छा त्यांनी व्यक्त केली. सुविधा प्रभारींना भीती वाटत होती की रहिवाशी बाहेरील जगापासून वेगळे राहत असल्याने, त्यांची रोगप्रतिकार शक्ती मजबूत नसावी ज्यामुळे ते रोगास बळी पडू शकतात. अनामिकाला बरं वाटलं की तिचा प्रयत्नांना यश आले.

अगळेवेगळे जागरूकता सत्र

अनामिकाने क्लस्टर कोऑर्डिनेटर म्हणून हात धुण्याबाबत अनेक जनजागृतीचे सत्रे आयोजित केली होती, परंतु यावेळी ती वेगळी होती. या वेळी प्रत्येक गटा करिता वेगवेगळे सत्र आयोजित करण्यात आले होते. (i) मुली १६ वर्षांपेक्षा कमी (१०० संख्या), (ii) मानसिक/स्किझोफ्रेनिक रुग्ण (८ संख्या) आणि (iii) १६ वर्षांपेक्षा जास्त वयाच्या मुलींसाठी (४२ संख्या). अनामिकाने याआधी कधीच इतक्या विषम प्रेक्षकांना संबोधित केले नव्हते. सुधारगृहातील मुलींना उपक्रम समजावून सांगणे इतके अवघड नव्हते, परंतु मानसिक (स्किझोफ्रेनियाच्या) रुग्णांपर्यंत पोहोचणे आव्हानात्मक होते. असे रुग्ण वास्तवाचा वेगळ्या पद्धतीने अर्थ लावतात ज्यामध्ये भ्रम आणि अत्यंत विस्कळीत विचार व वर्तन यांचा समावेश असतो. सुविधेतील तिच्या मागील इंटर्नशिप दरम्यान, अनामिकाने दररोज रूग्णांशी संवाद साधला होता ज्यामुळे रूग्णांशी बंध निर्माण होण्यास मदत झाली होती. तिने सहानुभूती आणि संयमाने सत्रे चालवली. ग्लो जर्म पावडर आणि मिरपूडची प्रात्यक्षिके चांगलीच यशस्वी झाली. विशेषत: मानसिक (स्किझोफ्रेनियाच्या) रूग्णांसाठी प्रायोगिक प्रात्यक्षिकाने सरावात मदत केली. उत्साही सहभाग दिसत होता. "अशा वैविध्यपूर्ण गटासह सत्रे कशी व्यवस्थापित करावीत याबद्दल मी सुरुवातीला साशंक होते. प्रेक्षक अत्यंत आगामी आणि उत्सुक होते. पण माझ्या सहानुभूती, संयम आणि खरी काळजी नेच ह्या सत्रांना यशस्वी केले.," असं अनामिका आठवत सांगते

बदलाचा पुरावा

अनामिकाने, जेव्हां पाठ पुराव्या साठी सुधारगृहात अचानक भेट दिली तेव्हां ती आश्चर्यचकित झाली. तिला हात धुण्याच्या सवयींमध्ये लक्षणीय बदल दिसून आला. २१ -दिवसांच्या चेकलिस्टमधील सर्व आयटमवर काळजीपूर्वक फुली मारली होती. ती सुविधेमध्ये हात धुण्याच्या सरावाचे निरीक्षण करत असताना, तिला एक मानसिक (स्किझोफ्रेनियाच्या) रुग्ण दिसली, जी नुकतीच शौचालयातून बाहेर पडलेल्या मुलीला हात धुण्याचे महत्त्व समजावून सांगत होती. प्रकल्पासाठी हा एक मोठा 'विजय' होता!

महत्वाची शिकवण

अनुकूल परिणाम मिळविण्यासाठी प्रशिक्षकाचे कौशल्य आणि अनुभव महत्त्वपूर्ण आहे

अनामिकाला मानसिक (स्किझोफ्रेनिक) रुग्णांसाठी हात धुण्याचे सत्र घेणे कठीण होते. तिला मदत झाली ती म्हणजे, तिचा त्यांच्यासोबतचा अलीकडच्या कामाचा अनुभव. तिला कुटुंबातील अशाच एका स्किझोफ्रेनिक रुग्णाची देखभाल करण्याचा प्रदीर्घ अनुभव आहे म्हणूनच त्यांच्या प्रतिक्रियांचे स्वरूप समजते. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे तिच्याकडे आवश्यक संयम आणि सहानुभूती आहे. बहुधा तिच्या अनुभवाशिवाय आणि अनावरणा शिवाय बहुतांश लोक तितकेसे यशस्वी होणार नाहीत.

▼ अनामिका उतेकर, क्लस्टर समन्वयक, सुविधेतील समुपदेशक पूनम सोनवणे यांच्याशी चर्चा करताना

7 The Sound Of Silence

Dnaynashwar Khandu Kamble, Pitachegarni Road, Pune

"Dnaynashwar might not be able to speak or hear, but is very sharp and sincere in his effort. I and he share a great bond. and we speak in sign language. He wants the entire world to adopt good handwashng practice."

Ranjana Bhosale, Cluster Incharge
Handwashing Behavior Change Program

Dnaynashwar practices handwashing steps with his peers

A child stood in the corner with a bewildered look as Ranjana Bhosale, the Cluster Coordinator, Handwashing Behavior Change Program, Save the Children, took a handwashing awareness session for a bunch of very enthusiastic children. She called out to the child but got no response. It was only when she pointed at him physically that he gestured in sign language that he could neither hear nor speak.

Special Effort For A Special Child

The boy, Dnaynashwar Khandu Kamble comes from a humble background and stays with his parents and three siblings in Pitachigarni locality of Pune. His father due to sickness cannot work and his mother is maidservant and his elder sister works in a petty shop. After the session was over, Ranjana took him aside and showed him the pictures of the handwashing steps from the activity book. The boy responded and repeated the steps in sign with his fingers as was illustrated in the pictures. Ranjana many years back had worked with special children including those with speaking and hearing disabilities. She recollected the sign language she had learned then and could manage a smattering of a conversation with the boy. *"Dnaynashwar could convey to me through sign language that he has understood the steps and that he will regularly practice safe washing,"* said Ranjana. She further added, *"I had not expected a deaf and mute child in the session, and was completely unprepared. Back in the office, I discussed with my colleagues that we need to proactively include the differently-abled children in our program."*

Dnaynashwar and his friend with a soap bar

The Signs Of Change

Save the Children contacted Sparsh NGO and organized a training session for deaf and mute children. Sign language was used with facilitation by the Sparsh staff. The pepper experiment was a great success. Under the supervision of the Sparsh staff for the next 21 days, the children regularly washed their hands and meticulously filled in the checklist sheet. In most of the children at the end of 21 days, the handwashing habit had formed.

Permanence of Change

Dnaynashwar joins many other children for the midday meal served at the Sparsh center. Dnaynashwar religiously follows handwashing with soap before partaking his meal and keeps track of other children as well. If a child does not relent he informs the Sparsh coordinator. He also collects his friends to enact the pictures in the *'School of 5'* activity book for children on handwashing provided under the program. It is great fun to act out the illustrations. Dnaynashwar's actions speak louder than words.

Dnaynashwar and his friends celebrate clean hands

Ranjana explains handwashing technique to Dnaynashwar using the picture book and sign language

Key Learning

Program design and implementation should acknowledge the needs of the differently abled persons

Covid-19 crisis has intensified the barriers for persons with disabilities in accessing health services and information. A rights-based response to the pandemic needs to be inclusive. Ranjana and her colleagues aligned with this principle when they arranged handwashing session for the differently abled. Reaching out to the most vulnerable is an indicator of program success.

ज्ञानेश्वर आणि त्याचे मित्र एक्टीवीटी पुस्तकातील स्कूल ऑफ ५’ चे हावभाव करताना

७

शांततेचा आवाज

ज्ञानेश्वर खंडू कांबळे
पिटाचेगरणी रोड, पुणे

“ज्ञानेश्वर ऐकू व बोलू शकत नाही, परंतु तो त्याच्या प्रयत्नात अतिशय कुशाग्र आणि प्रामाणिक आहे. मी आणि तो खूप छान बाँड शेअर करतो. आणि आम्ही सांकेतिक भाषेत बोलतो. संपूर्ण जगाने हात धुण्याची चांगली प्रथा स्वीकारी अशीच त्याची इच्छा आहे.”

रंजना भोसले,
क्लस्टर इन्चार्ज - हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल’ कार्यक्रम

रंजना भोसले, 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमाचे एक जागृती सत्र काही अतिशय उत्साही मुलांचा गटामध्ये घेत असताना तिची नजर कोपऱ्यात उभा असलेल्या एका पोरावर गेली. त्याची नजर गोंधळलेली दिसत होती. तिने त्या मुलाला हाक मारली पण प्रतिसाद मिळाला नाही. जेव्हा तिने त्याच्याकडे बोट दाखवुन इशारा केला तेव्हा त्याने सांकेतिक भाषेत हावभाव करत सांगितले की त्याला ऐकता आणि बोलता येत नाही.

विशेष मुलासाठी विशेष प्रयत्न

ज्ञानेश्वर खंडू कांबळे हा मुलगा विनम्र पार्श्वभूमीचा असून तो पुण्यातील पिटाचिगर्णी परिसरात त्याच्या आई-वडील आणि तीन भावंडांसोबत राहतो. आजारपणामुळे त्याचे वडील काम करू शकत नाही आणि त्याची आई लोकांकडे धुणी-भांडी करते आणि मोठी बहीण एका छोट्याशा दुकानात काम करते. सत्र संपल्यानंतर, रंजनाने त्याला बाजूला घेतले आणि एक्टीवीटी पुस्तकातील हात धुण्याच्या ७ टप्प्यांचे फोटो दाखवले. त्या मुलाने प्रतिसाद दिला आणि चित्रांमध्ये दाखवल्याप्रमाणे बोटांनी चित्रातील टप्प्यांची पुनरावृत्ती केली. रंजनाने अनेक वर्षांपूर्वी विशेष मुलांसोबत काम केले होते ज्या मध्ये मुक बधीर पण मुलं होती.. तिला त्या वेळी शिकलेल्या काही सांकेतिक भाषा आठवल्या आणि त्या मुलाची भाषा ती समजु शकली. "ज्ञानेश्वर मला सांकेतिक भाषेतून सांगत होता की त्याला हात धुण्याचे टप्पे समजले आहेत आणि तो नियमितपणे सुरक्षित धुण्याचा सराव करेल," असे रंजना म्हणाली. ती पुढे असे ही म्हणाली की, "मला या सत्रात मूकबधिर मुलाची उपस्थिती अपेक्षित नव्हती आणि म्हणूनच मी पूर्णपणे तयार नव्हती. कार्यालयात परतल्यावर मी माझ्या सहकाऱ्यांशी चर्चा केली की आपल्याला ह्या कार्यक्रमात अश्या विषेश मुलांचा सक्रियपणे समावेश करण्याची गरज आहे."

▲ ज्ञानेश्वर आपले नुकतेच धुतलेले हात दाखवताना

बदल झाल्या ची चिन्हे

'सेव्ह द चिल्ड्रन' ने स्पर्श एनजीओशी संपर्क साधून मूकबधिर मुलांसाठी प्रशिक्षण सत्र आयोजित केले. स्पर्श कर्मचाऱ्यांनी सांकेतिक भाषेचा वापर केला. मिरपूडीचा प्रयोग चांगलाच यशस्वी झाला. पुढील २१ दिवस स्पर्श कर्मचाऱ्यांच्या देखरेखीखाली, मुलांनी नियमितपणे त्यांचे हात धुतले आणि काळजीपूर्वक चेकलिस्ट मध्ये फुली मारत गेले. २१ दिवसांनंतर बहुतेक मुलांमध्ये हात धुण्याची सवय तयार झाली होती.

बदलाचा टिकाऊपणा

ज्ञानेश्वर, स्पर्श केंद्रात दिल्या जाणाऱ्या दुपारच जेवण जेवायला इतर मुलांना बरोबर सामील होतो. तो आपले जेवण करण्यापूर्वी साबणाने हात धुण्याचे नियमित पालन करतो आणि इतर मुलांकडे ही लक्ष देत असतो. एखाद्या मुलाने जर हात धुतले नाही तर तो स्पर्श समन्वयकाला कळवतो. तो त्याच्या मित्रांना गोळा करुन कार्यक्रमांतर्गत प्रदान केलेल्या एक्टीवीटी पुस्तकातील हात धुण्यावरील 'स्कूल ऑफ ५' चे चित्र बघुन ईतर मुलांसाठी हावभाव करतो. त्याला असं करताना बघुन खुप मजा येते. ज्ञानाशराची कृती शब्दांपेक्षा अधिक जोरात बोलते.

रंजना, ज्ञानेश्वरला २१ दिवसांची चेकलिस्ट भरण्यास मदत करताना ▶

महत्वाची शिकवण

कार्यक्रमाची आखणीत आणि अंमलबजावणीत दिव्यांग व्यक्तींच्या गरजा मान्य केल्या पाहिजेत

कोविड-१९ संकटामुळे दिव्यांग व्यक्तींना आरोग्य सेवा आणि माहिती मिळण्यात अडथळे आले आहेत. साथीच्या रोगासाठी हक्क-आधारित प्रतिसाद सर्वसमावेशक असणे आवश्यक आहे. रंजना आणि तिच्या सहकाऱ्यांनी या तत्वाशी जुळवून घेतले जेव्हा त्यांनी दिव्यांगांसाठी हात धुण्याचे सत्र आयोजित केले. सर्वात असुरक्षित लोकांपर्यंत पोहोचणे हे कार्यक्रमाच्या यशाचे सूचक आहे.

8 Setting Handwashing To Tune

Aman and Gulnaaz, Haji Ahmad Pura, Malegaon

"My son Aman enjoys handwashng because he and his friends have set the handwashng steps to tune based on hindi film songs. It is indeed catchy and we sometimes also join in."

Gulnaaz teaching Aman the proper handwashng technique

Aman Sheikh is a 10-year-old boy and stays with his father Mushtaq and mother Gulnaaz in the Haji Ahmad Pura locality of Malegaon. His father is a rickshaw puller and his mother is an ASHA worker. Gulnaaz is attached with the Ramzanpura Health Post. Gulnaaz was trained under the Handwashing Behavior Change Program. *"I learned a different perspective, while we knew about handwashing, we were not aware of the recommended handwashing techniques and how to make handwashing a habit"*, said Gulnaaz. She further added. *"this is for the first time as an ASHA worker I was making a conscious effort to promote handwashing amongst mothers."* This becomes even more important because the Hajipura area and its environs have a high incidence of childhood diseases many of which can be traced back to unhygienic practices. For instance, in the area, about 2 of every 10 infants suffers from pneumonia and the incidence of diarrhea is even higher.

'Khiladi Bhaiyya' Helps in Handwashing

Unknown to makers of the Hindi film Khiladi 786, the song- *'Khiladi Bhaiyya'*, gives tempo and beat to the handwashing steps at Hajipura. Aman and his friends sing out loud the song, *"khiladi bhaiya, kiladi bhaiya ; Paar layenge saabki dubti naiya"*, as they wring their wrists with soap, which is the last of the seven handwashing

Aman displays the handwashing technique he has learnt from his mother

steps. Not only do the hands get washed, but the song also adds to a lot of fun and zing to the activity. It is a reminder that making a mundane activity fun, increases adoption rates. Aman said, *"the handwashing provides a chance to sing the song with friends, so we do not miss an opportunity to wash hands when in a group. In the original song, actor Akshay Kumar and the dancers do a similar action as we do in the handwashing steps."*

Charity Starts At Home

Gulnaaz decided to implement the knowledge on handwashing learned at the training at home. Aman has a history of dust allergies, and Gulnaaz hoped that handwashing will help contain the same. She also wanted to set a personal example with the women she was to advise. She has taught Aman and her younger son, the handwashing techniques and they now practice it regularly. The bouts of dust allergy for Aman have reduced significantly.

Handwashing Habit Gradually Sets In

In Gulnaaz's experience, the first 10 days are crucial, and after which the handwashing habit starts to get ingrained. It is, for this reason, she follows up more frequently with the community members who are at the initial stages of the 21 days handwashing regimen. As for Aman, he with the help of *Khiladi Bhaiyya* is keeping his hands clean.

Unhygienic conditions at Haji Ahmad Pura locality

Gulnaaz discussing handwashing with a community member

Key Learning

Making learning fun improves uptake of handwashing practice

Aman and his friends by setting the handwashing steps to a Bollywood song added fun to the activity Setting the handwashing to the tune of Hindi music makes the whole exercise fun. It also helps to remember the steps. The children feel an association with the Bollywood stars when they perform the handwashing steps, this adds a style quotient to the steps.

८ संगीताच्या चालीवर हात धुणे सेट करणे

अमन आणि गुलनाज
हाजी अहमदपुरा, मालेगाव

“माझा मुलगा अमन हात धुण्याचा आनंद घेतो कारण त्याने आणि त्याच्या मित्रांनी हिंदी चित्रपट गाण्यांवर आधारित हात धुण्याचे टप्पे सेट केले आहे. हे खरोखर आकर्षक आहे आणि कधीकधी आम्ही देखील त्यात सामील होतो.”

अमन ७ टप्प्यांचे हात धुण्याचे कौशल्य दाखवताना

अमन शेख हा १० वर्षांचा मुलगा असून तो वडील मुस्ताक आणि आई गुलनाज सोबत मालेगावच्या हाजी अहमदपुरा परिसरात राहतो. त्याचे वडील रिक्षाचालक आणि आई 'आशा' ची कार्यकर्ता आहे. गुलनाज रमजानपुरा हेल्थ पोस्टशी संलग्न आहे. गुलनाजला 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षण देण्यात आले. गुलनाझ म्हणाली, "मी एक वेगळा दृष्टीकोन शिकले. आम्हांला हात धुण्याबद्दल माहिती होती, पण हात धुण्याचे कौशल्य आणि सवय कशी बनवायची याची आम्हाला माहिती नव्हती". गुलनाझ पुढे म्हणाली की "आशाची कार्यकर्ता म्हणून मी पहिल्यांदाच मातांमध्ये हात धुण्याला प्रोत्साहन देण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करत होते." ह्याच महत्त्व अधिक आहे कारण हाजीपुरा परिसरात बालपणातील आजारांचा प्रादुर्भाव जास्त आहे ज्यापैकी अनेक अस्वच्छ परिस्थिती मुळे आढळतात. उदाहरणार्थ, परिसरात, अगदी १० पैकी २ अर्भक न्यूमोनियाने ग्रस्त आहेत आणि हगवणीचे प्रमाण पण अधिक आहे.

'खिलाडी भैय्या' हात धुण्यास मदत करतो

खिलाडी ७८६ या हिंदी चित्रपटाच्या निर्माते अज्ञात असतील कि त्यांच्या चित्रपटातिल 'खिलाडी भैय्या' हे गाणे, हाजीपुरा येथे हात धुण्याच्या टप्प्यांना टेम्पो आणि बीट देते. अमन आणि त्याचे मित्र मोठ्याने गाणे गातात, "खिलाडी भैया, खिलाडी भैया; पार लगायेंगे सबकी डुबती नैया", आणि साबणाने आपले मनगट मुरडतात, जे हात धुण्याच्या सात टप्प्यांपैकी शेवटचे आहे. अशा रित्या नुसतेच हात धुतले जात नाहीत, तर गाण्यामुळे खूप मजा येते आणि उपक्रमात मस्ती येते. हे आपल्याला दर्शाऊन देते की एखादा उपक्रम जर मजेदार बनवला तर तो अमलात येण्याचे प्रमाण चांगले असते. अमन म्हणाला, "ह्या उपक्रमामुळे मित्रांसोबत गाणे गाण्याची संधी मिळते आणि म्हणूनच आम्ही ग्रुपमध्ये असताना हात धुण्याची संधी सोडत नाही. मूळ गाण्यात, अभिनेता अक्षय कुमार आणि नर्तक हात धुण्याच्या स्टेप्सप्रमाणेच कृती करतात.

गुलनाज घरोघरी फिरून, तिची आशा कर्तव्ये पार पाडत असतानाचा

परोपकाराची सुरुवात घरातून होते

गुलनाजने प्रशिक्षणात शिकलेले हात धुण्याचे ज्ञान आपल्या घरात लागू करण्याचे ठरवले. अमनला धुळीच्या ऍलर्जीचा इतिहास आहे आणि गुलनाजला आशा आहे की हात धुण्यामुळे ते कमी होण्यास मदत होईल. तिला ज्या महिलांना सल्ला द्यायचा होता त्यांच्या समोर एक वैयक्तिक उदाहरण देखील ठेवायचे होते. तिने अमन आणि तिच्या धाकट्या मुलाला, हात धुण्याचे कौशल्य शिकवले आहे आणि ते आता त्याचा नियमित सराव करतात. अमनचे धुळीच्या ऍलर्जीचे प्रमाण लक्षणीयरीत्या कमी झाले आहे.

हात धुण्याची सवय हळूहळू रुजते

गुलनाज च्या अनुभवात पहिले १० दिवस महत्त्वाचे असतात आणि त्यानंतर हात धुण्याची सवय जडायला लागते. या कारणास्तव ती २१ दिवसांच्या हात धुण्याच्या पद्धतीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यावर असलेल्या समुदायातील सदस्यांचा वारंवार पाठपुरावा करते. अमनबद्दल सांगायचे तर तो खिलाडी भैय्याच्या मदतीने आपले हात स्वच्छ ठेवत आहे.

गुलनाज कडून शिकलेले हात धुण्याचे कौशल्य दाखवताना एक समुदाय सदस्य

महतवाची शिकवण

शिकणे मजेशीर बनविल्याने हात धुण्याचा सरावात वाढ होते

अमन आणि त्याच्या मित्रांनी बॉलीवूड गाण्यावर हात धुण्याच्या टप्पे सेट करून या उपक्रमात मजा आणली. हिंदी संगीताच्या ट्यूनवर हात धुणे सेट केल्याने संपूर्ण व्यायाम मजेदार होतो. हे टप्पे लक्षात ठेवण्यास देखील मदत करते. मुले जेव्हा हात धुण्याचा टप्पा करतात तेव्हा त्यांना बॉलीवूड हिरोचा सहवास जाणवतो, यामुळे टप्प्यांमध्ये एक शैलीचा भाग येतो.

गुलनाज आणि अमन

9 The Handwashing Hero

Vishal, Thakarvasti, Mawal

"I think handwashing is very critical and we should ensure that we inculcate this habit in children, so that they lead healthy lives."

Vishal with the children's group, whom he has initiated into proper handwashng practice

For the uninitiated, the interaction of Vishal with a group of children at the playground near the temple at Thakarvasti can be rather perplexing. He calls out *"Bangdi"* and children interlock their fingers, he then proceeds to call *"magar macch"* and children place one palm over the other. Other names follow in quick succession like *chunnu munnu, railgadi* and *watch* to which the children respond with different hand variations. Vishal and his audience are practicing the 6 step handwashing technique. Each step has a local name, and this helps in remembering the step. Vishal is a class XI student and has been making children in Thakarvasti aware of hand hygiene. A favorite of his teachers at school for his very good performance both in academics and sports, Vishal is known amongst his friends to be affable, friendly and good-natured, someone whom you turn to when in distress.

A Chance Encounter

Vishal out on a walk, chanced upon ASHA, Vanita Ghansham Nanekar taking a handwashing session in the local Anganwadi with mothers. He stood in the corner and watched as ASHA informed on why handwashing is important, showed the pepper experiment, and demonstrated the handwashing technique. Vishal realized how important handwashing is for everyone and thought of implementing what he had learned at home. His brother and sister were more than willing to be a part of this change.

Dilapidated houses at Thakarvasti

Vanita (ASHA) uses the program flip book to get across the handwashing message

From Vishal to Vishal Dada

Vishal thought of taking the handwashing message beyond his house. He collected a few kids playing near the village temple and started to convey the handwashing message. Vishal realized that his monotone on handwashing was extremely boring for the audience. He changed tracks and started to put more action, calling out a name for each step in handwashing was fun. He also realized that one-off talk on handwashing was not going to help, he had to engage with the children more frequently. Vishal decided to join the children at the playground and play with them. While playing he would talk of handwashing as well. He soon endeared himself to the group and they fondly started calling him *'Vishal Dada'*. He has been able to convert the entire group into regular handwashing with soap. These children in turn have become handwashing ambassadors and some of them have been able to get their family members to adopt good handwashing practices. The effort of Vishal has had a cascading effect.

Impressive Gains

Vanita, the ASHA worker, is extremely impressed with Vishal. She goes door to door with the handwashing message in this extremely impoverished locality and has managed to cover all the mothers in the target group. She said, *"habits are changing gradually, there are still a few more miles to cover, but we have started the journey in right earnest."*

Key Learning

Principle of group dynamics work well for handwashing adoption

Human behaviors in most cases are driven by two elements: his/her environment and beliefs. The groups that one relates to shape the way one thinks and acts. Vishal integrated himself into a group of children by joning them during their games in the evening. Once he was accepted as part of the group, he could open up conversation on handwashing and they listened.

Vishal with Vanita Nanekar(ASHA)

९

हात धुणारा हिरो

विशाल
ठाकरवस्ती, मावळ

“माझ्या मते हात धुणे अत्यंत गंभीर आहे आणि आपण मुलांमध्ये ही सवय लावली पाहिजे, जेणेकरून ते निरोगी जीवन जगतील.”

मुलांच्या गटासह विशाल, ज्यांना त्याने योग्य हात धुण्याची सवय सुरू केली आहे

ठाकरवस्ती येथील मंदिराजवळील मैदानावर विशालचा मुलांच्या गटाशी झालेला संवाद अनपेक्षितांसाठी गोंधळात टाकणारा ठरू शकतो. तो “बांगडी” हाक मारतो आणि मुले त्यांची बोटे एकमेकात जोडतात, मग तो “मगर” म्हणाला कि मुले एक तळहात दुसऱ्यावर ठेवतात. . चुन्नू मुन्नू, रेलगाडी आणि घड्याळ यांसारखी इतर नावं एका पाठोपाठ एक येतात ज्यांना मुलं वेगवेगळ्या हातांच्या हावभावाने प्रतिसाद देतात. विशाल आणि त्याचे प्रेक्षक हात धुण्याचे ६ टप्प्यांचे कौशल्याचा सराव करत आहेत. प्रत्येक टप्प्याला स्थानिक नाव दिल्या मुळे हे लक्षात राहाण्यास मदत होते. विशाल हा अकरावीचा विद्यार्थी असून तो ठाकरवस्तीतील मुलांना हाताच्या स्वच्छतेबाबत जागरूक करत आहे. शैक्षणिक आणि क्रीडा या दोन्ही क्षेत्रांत उत्तम कामगिरी केल्याबद्दल शाळेतील त्याच्या शिक्षकांचा तो आवडता आहे. विशालला त्याच्या मित्रांमध्ये मिलनसार, मैत्रीपूर्ण आणि चांगल्या स्वभावाचा म्हणून ओळखले जाते, ज्याच्याकडे आपण संकटात असल्यास जाऊ शकतो असा मित्र.

अचानक भेटीची संधी

विशाल फिरायला निघाला असताना त्याने आशाची कार्यकर्ता, वनिता घनशाम नाणेकर ला, स्थानिक अंगणवाडीत मातांसह हात धुण्याचे सत्र घेताना पाहिले. त्याने तिथेच कोपऱ्यात उभे राहून तिचे ते सत्र ऐकले. वनीता, यांनी हात धुणे का महत्त्वाचे आहे याची माहिती दिली, मिरपूडीचा प्रयोग, हात धुण्याचे कौशल्य आणि प्रात्यक्षिक पण दखवले. प्रत्येकासाठी हात धुणे किती महत्वाचे आहे हे विशालला समजले आणि तो जे शिकला ते घरी अंमलात आणण्याचा विचार केला. त्याचा भाऊ आणि बहीण या बदलात त्याची साथ देण्यास इच्छुक होते.

ठाकरवस्ती येथील पडीत घरे

विशाल आणि वनिता (आशा) नियमीत हात धुण्यास सुरुवात केलेल्या मुलांसोबत

विशालपासून विशाल दादापर्यंत

विशालने हात धुण्याचा उपक्रम घराबाहेर ईतर लोकांपर्यंत नेण्याचा विचार केला. त्याने गावातील मंदिराजवळ खेळणाऱ्या काही मुलांना गोळा केले आणि हात धुण्याचा संदेश देणे सुरू केले. विशालच्या लक्षात आले की हात धुण्याचा त्याचा एकसुर अत्यंत कंटाळवाणा आहे. त्याने वेगळा विचार केला आणि भाषणा पेक्षा अधिक कृती करण्यास सुरुवात केली. हात धुण्याच्या प्रत्येक टप्प्याला नाव देणे मजेदार ठरले. त्याला हे देखील लक्षात आले की हात धुण्याची जर सवय लावायची असेल तर फक्त एकदा बोलुन चालणार नाही, त्याला वारंवार मुलांशी संपर्क साधावा लागेल. विशालने मैदानावर मुलांसोबत खेळायचे ठरवले. खेळताना तो हात धुण्याबद्दलही बोलत असे. तो लवकरच या गटाला प्रिय झाला आणि ते त्याला प्रेमाने ‘विशाल दादा’ म्हणू लागले. त्याने संपूर्ण गटाला साबणाने नियमित हात धुण्यास सक्षम केले. बदल्यात ही मुले हात धुण्याचे दूत बनले आहेत आणि त्यांच्यापैकी काहींना त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांना हात धुण्याची चांगली सराव करायला लावता आली आहे. विशालच्या प्रयत्नांचा प्रभावी परिणाम झाला.

प्रभावी फायदे

आशाची कार्यकर्ता वनिता, विशालवर खूप प्रभावित आहे. ती स्वत: या अत्यंत गरीब वस्तीमध्ये हात धुण्याचा संदेश घेऊन घरोघरी जाते आणि तिच्या गटातील सर्व मातांना सामिल करण्यात यशस्वी झाली आहे. ती म्हणाली, "हळूहळू सवयी बदलत आहेत, अजून काही मैल जायाचे आहे, पण आम्ही अगदी मनापासून प्रवास सुरू केला आहे."

महत्वाची शिकवण

हात धुणे स्वीकारण्यासाठी ग्रुप डायनॅमिक्सच्या तत्वांचा छान वापर होतो.

बहुतेक प्रकरणांमध्ये मानवी वर्तन दोन घटकांद्वारे चालविले जाते - त्याचे वातावरण आणि विश्वास. एखाद्या गटाशी संबंध जोडल्यास त्याच्या विचार करण्याच्या आणि कृती करण्याच्या पद्धतीचा आपल्यावर प्रभाव होतो. विशालने स्वतःला संध्याकाळी खेळणाऱ्या एका मुलांच्या गटाशी जोडुन घेण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. जेव्हा त्या गटाने त्याला आपल्यात सामिल केले तेव्हाच तो हात धुण्यावर संभाषण सुरु करु शकला आणि तेव्हांच त्या पोरांनी देखिल ऐकले.

विशाल मुलांसोबत हात धुण्याच्या टप्प्यांची तालीम करताना

10 Comrade in Arms

Purba Kumavat, Trimurti Chowk, Saota Nagar, Nashik

" By taking handwashing sessions and doing door to door visits with the handwashing message makes me feel good that I can help my mother. It is also fun to meet so many people."

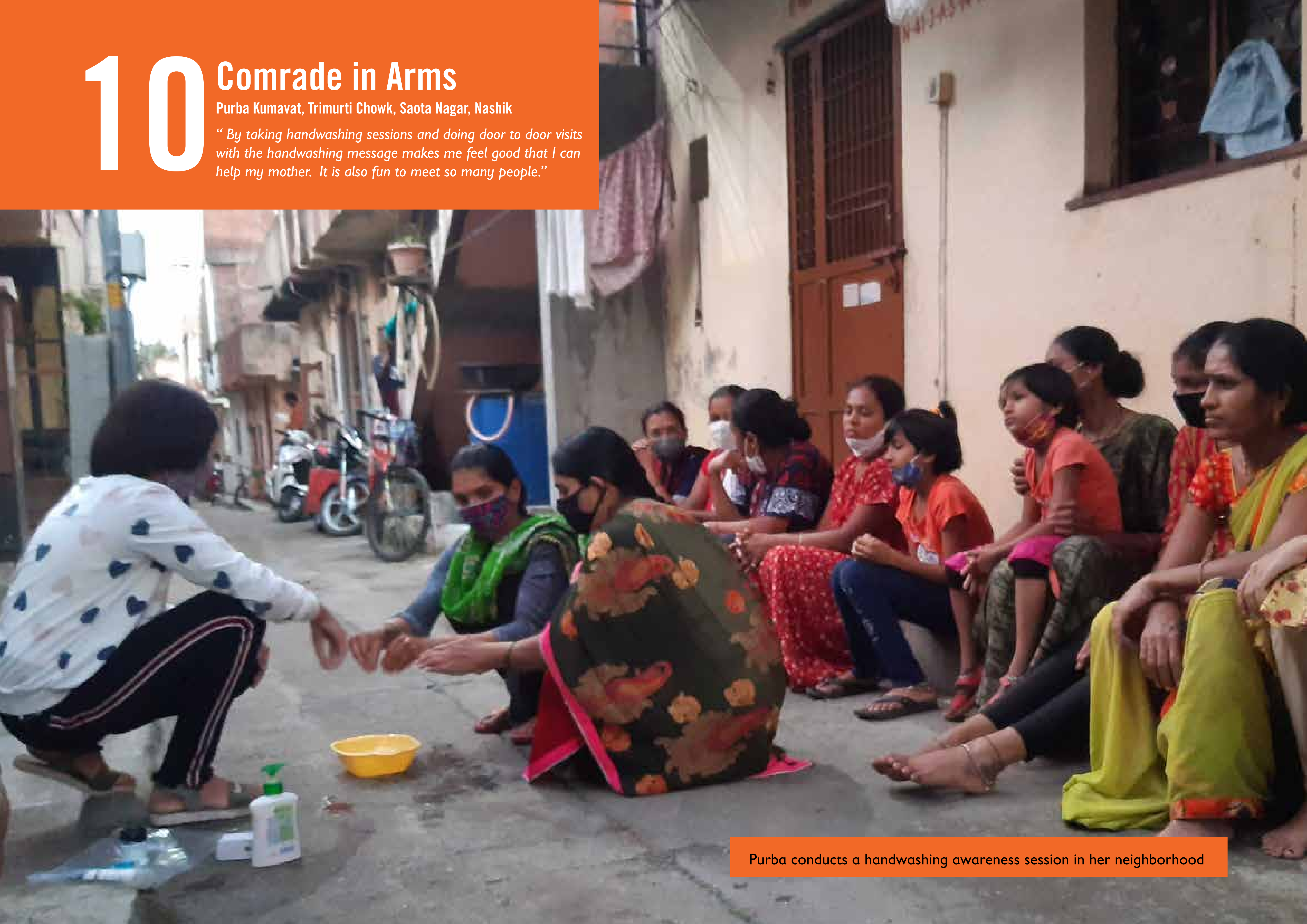

Purba conducts a handwashing awareness session in her neighborhood

At first sight, Purba appears to be another 10 year old girl. However, if you talk to her neighbors and the immediate community, they will tell you that she stands tall in maturity and leadership qualities. Her mother is a Asha worker and father a gym trainer. She has a younger brother and a grandmother. She is the monitor of her class and is trusted by her teachers. Recently she was offered a role in Marathi serial, her parents however preferred that she concentrates in her studies as of now. During the first wave of Covid-19, her father was afflicted by the virus and Purba saw at close quarters how her mother nursed her father back to health. This entire episode touched a chord in her, and she decided to help her mother in all ways possible.

An Able Assistant

Her mother, Vaishali, received training under the Handwashing Behavior Change Program, and started taking group handwashing sessions and also went door to door with the handwashing message. Purba started out as an assistant to her mother- carrying the ASHA handwashing kit, soaps for distribution and ingredients required for black pepper and glow germ demonstration. Her mother Vaishali said, *"the work of ASHA is emotionally demanding and physically strenuous, and having my daughter by my side during the handwashing demonstrations eased my burden."* Purba would stand at one corner and watch

Purba guides her brother to wash his hands

Purba with her family, the entire family follows the recommended handwashing practice.

her mother conduct the sessions. She would take mental notes of the content, style of delivery, the steps for the demonstrations and the reaction of the audience.

Training To Be A Trainer

Back home she would rehearse what she had learnt watching her mother. She would take mock sessions with her father as the audience. The activities, the tone of voice and the cues for the audience was practiced to the minutest detail. Purba trained herself into a trainer. *"Attending the mock sessions by my daughter, convinced me of proper handwashing"*, Purba's father remarked.

Taking Independent Sessions

Purba has conducted more than a 100 sessions, and home visits with her mother. In the sessions she conducts, she explains with confidence the technique of handwashing and its benefits and does the demonstrations with aplomb. *"Through the handwashing sessions I get to meet lots of people, its fun. They learn from me handwashing technique, and I in turn also learn so many things from them,"* said Purba. No one in the community refused to learn from such a young girl, on the contrary many were a bit embarrassed that a girl so young knew so much more than them.

Key Learning

Young people can play an important role in facilitating behavioral change

It may be wrong to assume that children and young people do not have referent power and thereby are not effective in influencing change in the preferences, attitudes, and personal behaviors of adults or their peers. Purba stands out by her ability to articulate well the reason for the change in handwashing habits and show in clear terms the potential impact. No one in the community objected to such a young girl teaching them and were amenable to her advice.

Purba demonstrates hand washing technique

१० साथीदाराची साथी (कॉम्रेड इन आर्म्स)

पूर्वा कुमावत
त्रिमूर्ती चौक, साओता नगर, नाशिक

“नियमीत हात धुणे, या विषयावर सत्र घेणे आणि त्या संदर्भात घरोघरी भेटी दिल्याने मी माझ्या आईला मदत करू शकेते ह्याचा मला आंनद वाटतो. इतक्या लोकांना भेटायला मिळते हे देखील मजेदार आहे”.

पूर्वा ६ टप्प्यांचे हात धुण्याचे कौशल्य दाखवताना

प्रथमदर्शनी, पूर्वा ही १० वर्षांची एक साधारण मुलगी असल्याचे दिसते. तथापि, जर तुम्ही तिच्या शेजाऱ्यांशी आणि वस्तीतल्या लोकांशी बोललात तर ते तुम्हाला सांगतील की तीच्यातला परिपक्वता आणि नेतृत्वगुण कौतुकास्पद आहे. तिची आई आशाची कार्यकर्ता आहे आणि वडील जिम ट्रेनर आहेत. तिला एक लहान भाऊ आणि एक आजी आहे. ती तिच्या वर्गाची वर्गनायक आहे आणि तिच्यावर शिक्षकांचा विश्वास आहे. अलीकडेच तिला मराठी मालिकेत भूमिका सांगुन आली होती, परंतु तिच्या पालकांनी तिच्या अभ्यासात लक्ष देण्यास प्राधान्य दिले. कोविड-१९ च्या पहिल्या लाटेदरम्यान, तिच्या वडिलांना विषाणूची लागण झाली होती आणि तिच्या आईने तिच्या वडिलांची तब्येत कशी सुधारली हे पूरवाने जवळून पाहिले होते. या संपूर्ण प्रकरणाने तिच्या मनाला स्पर्श केला आणि तिने तिच्या आईला शक्य ती सर्व मदत करण्याचा निर्णय घेतला.

एक सक्षम सहाय्यक

तिची आई, वैशाली हिने 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' या कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षण घेतले आणि तिने विविध गटां मध्ये हात धुण्याचे सत्र घेण्यास सुरुवात केली आणि घरोघरी जाऊन हात धुण्याचा संदेशही दिला. पूरवाने तिच्या आईची सहाय्यक म्हणून सुरुवात केली- सत्र सुरु असताना 'आशा' हात धुण्याचे संच, वितरणासाठी साबण आणि काळी मिरपुड व ग्लो जर्म प्रात्यक्षिकांसाठी आवश्यक ते साहित्य तिला पुरवायची. तिची आई वैशाली म्हणाली, "आशाचे काम, भावनिकदृष्ट्या आव्हानात्मक आणि शारीरिकदृष्ट्या थकवणार आहे. हात धुण्याच्या प्रात्यक्षिकांमध्ये माझ्या मुलीला माझ्या बाजूला उभी पाहताना माझे ओझे कमी होते." पूर्वा एका कोपऱ्यात उभी राहून तिची आईला सत्र चालवताना पाहायची. ती सामग्री, वितरणाची शैली, प्रात्यक्षिकांची टप्पे आणि प्रेक्षकांच्या प्रतिक्रिया या सर्व गोष्टींची मानसिक नोंद घेत असे.

पूरवा तचि्या आईसोबत. तचिी आई तचिी प्ररेणास्तरोत आहे

ट्रेनर बनण्यासाठीचे प्रशिक्षण

पुर्वा, घरामध्ये आईला बघून शिकलेल्या गोष्टींची तालीम करायची. प्रेक्षक म्हणून ती तिच्या वडिलांसमोर तसेच सत्र घेत असे. उपक्रम, आवाजाचा स्वर आणि श्रोत्यांसाठीचे संकेत यांचा अगदी बारकाईने सराव करत होती. पूरवाने स्वतःला ट्रेनर म्हणून प्रशिक्षित केले. "माझ्या मुलीच्या मॉक सेशनला उपस्थित राहून मला योग्य हात धुण्याची खात्री पटली", पुर्वाच्या वडिलांनी हे टिप्पणी केली.

स्वतंत्र सत्र घेणे

पूरवाने सुमारे १०० हून अधिक सत्रे आयोजित केली आहेत आणि तिच्या आईसोबत गृहभेटी सुद्धा केल्या आहेत. ती आयोजित केलेल्या सत्रांमध्ये, हात धुण्याचे कौशल्य आणि त्याचे फायदे आत्मविश्वासाने समजावून सांगते आणि प्रात्यक्षिके उत्साहाने करते. "हात धुण्याच्या सत्रांच्या माध्यमातून मला खुप लोकांना भेटायला मिळते त्याचा मला आनंद वटतो. ते माझ्याकडून हात धुण्याचे कौशल्य शिकतात आणि त्या बदल्यात मी त्यांच्याकडून बऱ्याच गोष्टी शिकते", असे पुर्वा म्हणाली. समुदायामध्ये कोणीही अशा लहान मुलीकडून शिकण्यास नकार दिला नाही, तर अनेकांना थोडी लाज वाटली की एवढ्या लहान मुलीला त्यांच्यापेक्षा कितीतरी जास्त माहिती आहे.

पूर्वा आईसोबत ग्रृहभेटीला जाताना

पूर्वा आणि तिची आई घरोघरी हात धुण्याच्या जनजागृतीसाठी रस्त्यावर फिरत असताना

महत्वाची शिकवण

वर्तणुकीतील बदल सुलभ करण्यात समजातले तरुण, महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतात

लहान मुले आणि तरुण लोकांमध्ये संदर्भ शक्ती नसते आणि त्यामुळे प्रौढांच्या किंवा त्यांच्या समवयस्कांच्या आवडीनिवडी, वृत्ती आणि वैयक्तिक वर्तणुकीतील बदलांना प्रभावित करण्यात ते परिणामकारक नसतात, असे मानणे चुकीचे असू शकते. हात धुण्याच्या सवयींमध्ये झालेल्या बदलाचे कारण स्पष्टपणे सांगण्याच्या आणि संभाव्य प्रभाव स्पष्टपणे दाखवण्याच्या तिच्या क्षमतेमुळे पुर्वा ईतरांमध्ये वेगळी दिसुन येते. अशा लहान मुलीने त्यांना शिकवल, ह्याच समुदायामध्ये कोणीही आक्षेप घेतला नाही आणि तिच्या सल्ल्याचे पालन केले.

11 For A Better Tomorrow

Municipal School No. 58, Bhiwandi

"This program combined handwashing knowledge with additional components like soap, demonstrations and monitoring. This helped turn knowledge into practice."

Mr Ram Ghatal, Principal, School No. 58

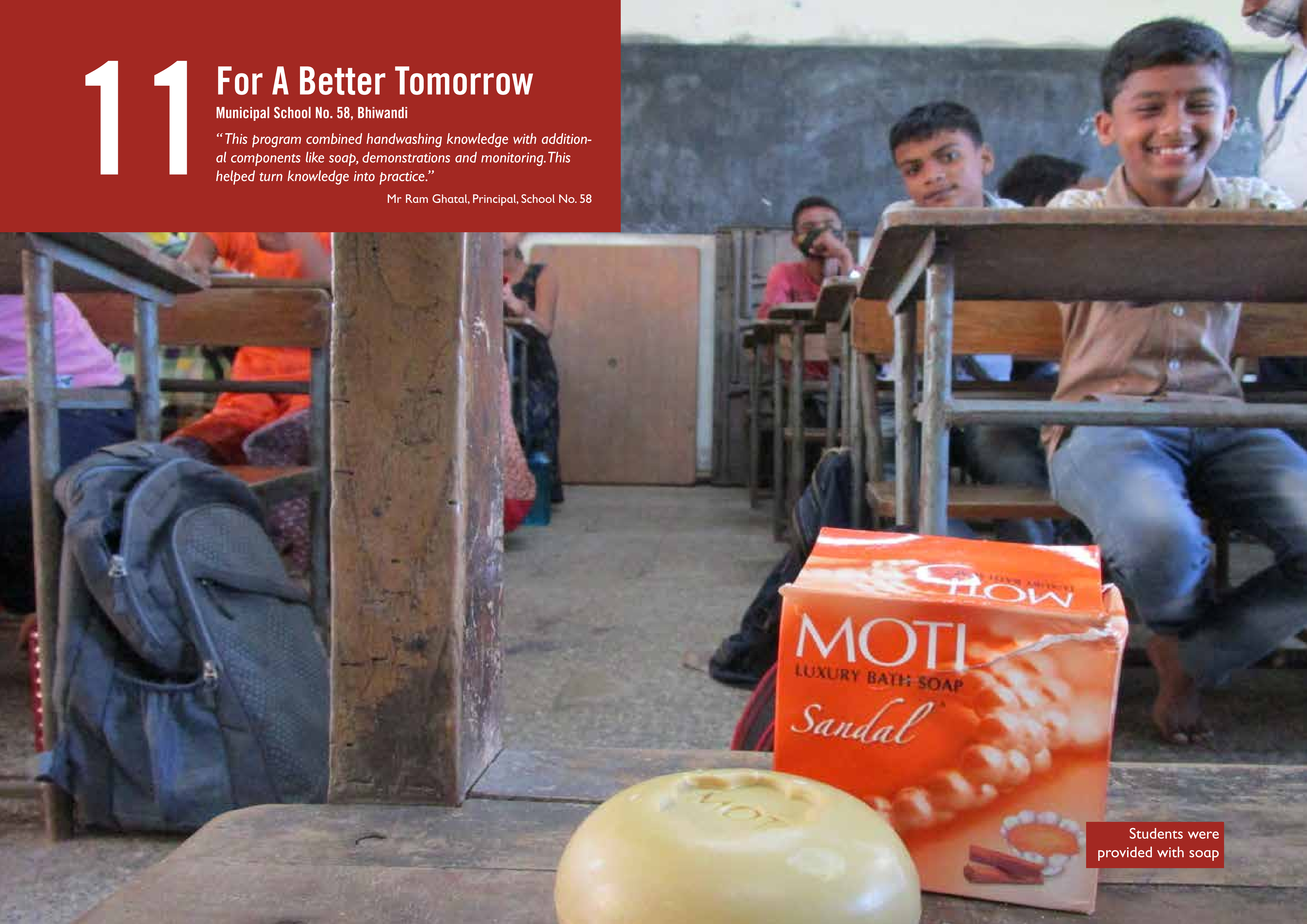

Students were provided with soap

Rupesh Rajwa Akhade, a student of class VIII, stands on guard near the toilet. He is the toilet monitor for the day and he has to ensure that the young children (I-V) wash their hands after using the toilet. Rupesh and the other toilet monitors used to be very busy in the initial days, now the pressure has eased. Constant monitoring of handwashing after toilet use has inculcated the handwashing habit in the students of the school. Mainstreaming of handwashing in 103 Municipal Corporation Schools under the Handwashing Behavior Change Program has not been easy. With the lockdown in place training of students and teachers was a difficult proposition. However, the program cluster coordinators on the ground ensured that the program implementation continued with due adaptation as the Covid-19 situation demanded.

Training The Teachers

The first training was imparted online to 800 teachers from 103 schools. The trainer explained in detail the handwashing technique, glow germ and pepper powder experiments, monitoring handwashing of students using the 21-day checklist, and behavioral change communication techniques. The online training was very well received and many teachers commended the

Handwashing steps being demonstrated by students

program design. On request, a follow-up face-to-face training was also organized for the teachers in batches.

Implementation

Each child across 103 schools was provided with one bar of soap, which they could collect from their respective schools. A total of 26,000 soap bars were distributed. The teachers conducted online handwashing sessions for the students as per the curricula suggested under the program. The students found the glow germ experiment extremely interesting. Once the awareness sessions were completed, the students were asked to wash their hands as per instructions and report to their teachers every day on the progress. The teachers during the regular evening online classes would fill the checklist for each child. This process continued for 21 days.

Some Schools Took A Different Approach

Municipal School No. 58, Bhiwandi, is a middle school and kept its portals open for students who wished to voluntarily come to school during the lockdown. Given the difficulty of providing doorstep classes to students during Covid- 19 times in congested slums, students could come to school and sit in batches with adequate social distancing in the classroom and teachers took classes. The handwashing training was provided in person and not through online mode as in other schools. Mr. Ram Ghatal, Principal, while appreciating the program said. *"We knew about handwashing and have been telling the students all along to wash hands. Handwashing if done was with water, there was no soap for use at school. This program brought in additional components like soap, demonstration of experiments, and monitoring. This helped turn knowledge and intent into change on the ground. I wish to thank Save the Children for this extraordinary effort."*

Glow germ demonstration

Good Practices Have Emerged

Handwashing monitors have been appointed from senior classes to supervise the handwashing practice of their juniors during critical moments at school like after use of toilets or before partaking in meals. Each classroom in School No. 58 has liquid soap bought through pooled funds from teachers and students. Each student is entitled to two drops of the same for handwashing before the meal at school. Many students have started bringing paper soap to school. Students take the message of handwashing home and some have been able to initiate their parents and siblings into washing hands regularly. The program initiative has started to show results on the ground.

Key Learning

Adapting the implementation design as per circumstances helped the program to continue through the lockdown

The entire school handwashing program was designed for implementation in face-to-face mode. However, with lockdown being put in place, the program quickly adapted and the program was rolled out online with the required changes.

हँडवॉशिंग मॉनिटर’ विद्यार्थ्यांना टॉयलेट वापरल्यानंतर हात धुण्याची आठवण करून देताना

११

एका चांगल्या उद्यासाठी

मनपा शाळा क्र. ५८, भिवंडीठाकरवस्ती, मावळ

या कार्यक्रमात साबण, प्रात्यक्षिके आणि पाठपुरावा यांसारख्या अतिरिक्त घटकांसह हात धुण्याचे उपक्रम एकत्रित केले आहे. यामुळे ज्ञानाचे व्यवहारात रूपांतर होण्यास मदत झाली.”

श्री राम घाटाळ, मुख्याध्यापक, शाळा क्र. ५८

इयत्ता आठवीचा विद्यार्थी रुपेश राजवा आखाडे शौचालयाजवळ पहारा देत उभा आहे. तो दिवसभरासाठी टॉयलेट मॉनिटर आहे आणि लहान मुले (१-५ वर्ग) शौचालय वापरल्यानंतर त्यांचे हात धुतात याची खात्री करणे हे त्याचे काम आहे. रुपेश आणि इतर टॉयलेट मॉनिटर्स सुरुवातीच्या काळात खूप व्यस्त असायचे, आता हे कमी झाला आहे. शौचालयाच्या वापरानंतर हात धुण्याचे सतत निरीक्षण केल्याने शाळेतील विद्यार्थ्यांमध्ये हात धुण्याची सवय निर्माण झाली आहे.
'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' ह्या कार्यक्रमांतर्गत

महानगरपालिकेच्या १०३ शाळांना हात धुण्यासाठी मुख्य विचार प्रवाहात आणने सोपे नव्हते. लॉकडाऊनमुळे विद्यार्थी आणि शिक्षकांचे प्रशिक्षण घेणे अवघड होते. तथापि, कार्यक्रम क्लस्टर समन्वयकांनी याची खात्री केली की कोविड-१९ परिस्थितीच्या मागणीनुसार कार्यक्रमाची अंमलबजावणी योग्य अनुकूलनासह चालू राहील.

शिक्षकांना प्रशिक्षण

पहिले प्रशिक्षण १०३ शाळांमधील ८०० शिक्षकांना ऑनलाइन देण्यात आले. प्रशिक्षकाने हात धुण्याचे कौशल्य, ग्लो जर्म आणि मिरपूडीचे प्रयोग, २१ दिवसांच्या चेकलिस्टचा वापर करून विद्यार्थ्यांच्या हात धुण्याचे निरीक्षण आणि वर्तणूक बदल संचारवहन तकनिक याविषयी तपशीलवार माहिती दिली. ऑनलाइन प्रशिक्षणाला खूप चांगला प्रतिसाद मिळाला आणि अनेक शिक्षकांनी 'आयप्रोग्राम' डिझाइनची प्रशंसा केली. विनंतीनुसार, बॅचेसनी शिक्षकांसाठी समोरासमोर पाठपुरावा प्रशिक्षण देखील आयोजित केले गेले.

कार्यक्रमाची अंमलबजावणी

शाळेत हात धूत असलेली विद्यार्थिनी

१०३ शाळांमधील प्रत्येक मुलाला साबणाचा एक बार प्रदान करण्यात आला, जो ते त्यांच्या संबंधित शाळांमधून गोळा करू शकतात. एकूण २६,००० साबणाच्या वड्यांचे वाटप करण्यात आले. कार्यक्रमांतर्गत सुचविलेल्या अभ्यासक्रमानुसार शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांसाठी ऑनलाइन हात धुण्याचे सत्र आयोजित केले.

विद्यार्थ्यांना ग्लो जर्मचा प्रयोग अत्यंत मनोरंजक वाटला. जागरुकता सत्र पूर्ण झाल्यानंतर, विद्यार्थ्यांना सूचनांनुसार हात धुण्यास आणि प्रगतीबद्दल दररोज त्यांच्या शिक्षकांना अहवाल देण्यास सांगण्यात आले. संध्याकाळच्या नियमित ऑनलाइन वर्गादरम्यान शिक्षक प्रत्येक मुलासाठी चेकलिस्ट भरतील. ही प्रक्रिया २१ दिवस चालली.

काही शाळांनी वेगळा मार्ग घेतला

भिवंडी येथील महापालिका शाळा क्रमांक ५८ ही एक माध्यमिक शाळा आहे आणि लॉकडाऊन दरम्यान स्वेच्छेने शाळेत येऊ इच्छित विद्यार्थ्यांसाठी तिचे पोर्टल खुले ठेवले आहे. गर्दीच्या झोपडपट्ट्यांमध्ये कोविड-१९ च्या काळात विद्यार्थ्यांना डोअर स्टेप क्लासेस उपलब्ध करून देण्याची अडचण लक्षात घेता, विद्यार्थी शाळेत येऊ शकत होते आणि वर्गात पुरेसे सामाजिक अंतर ठेवून तुकडींमध्ये बसू शकत होते आणि शिक्षक वर्ग घेत होते. हात धुण्याचे प्रशिक्षणाचा पण त्यात समावेश होता

काही शाळांनी वेगळा मार्ग घेतला

भिवंडी येथील महापालिका शाळा क्रमांक ५८ ही एक माध्यमिक शाळा आहे आणि लॉकडाऊन दरम्यान स्वेच्छेने शाळेत येऊ इच्छित विद्यार्थ्यांसाठी तिचे पोर्टल खुले ठेवले आहे. गर्दीच्या झोपडपट्ट्यांमध्ये कोविड-१९ च्या काळात विद्यार्थ्यांना डोअर स्टेप क्लासेस उपलब्ध करून देण्याची अडचण लक्षात घेता, विद्यार्थी शाळेत येऊ शकत होते

मिरीपूडीचे प्रात्यक्षिक दाखवताना

महतवाची शिकवण

परिस्थितीनुसार अंमलबजावणीच्या रचनेत रुपांतर केल्याने लॉकडाऊनमध्ये कार्यक्रम सुरू ठेवण्यास मदत झाली

संपूर्ण शाळेतील हात धुण्याचा कार्यक्रम समोरासमोर अंमलबजावणीसाठी तयार करण्यात आला होता. तथापि, लॉकडाऊन लागू केल्यामुळे, कार्यक्रम त्वरीत अनुकूल झाला आणि आवश्यक बदलांसह कार्यक्रम ऑनलाइन केला गेला.

आणि वर्गात पुरेसे सामाजिक अंतर ठेवून तुकडींमध्ये बसू शकत होते आणि शिक्षक वर्गही घेत होते. हात धुण्याचे प्रशिक्षणाचा पण त्यात समावेश होता. हे प्रशिक्षण इतर शाळांप्रमाणे ऑनलाइन पद्धतीने न देता वैयक्तिकरित्या दिले गेले. श्री राम घाटाळ, प्राचार्य, शाळा क्र. ५८, यांनी कार्यक्रमाचे कौतुक करताना सांगितले. "आम्हाला हात धुण्याची माहिती होती आणि आम्ही विद्यार्थ्यांना हात धुण्यास सांगत होतो. पण हात आम्ही पाण्याने धुत होते, शाळेत वापरण्यासाठी साबण नव्हता. या कार्यक्रमा अंतर्गत साबण, प्रयोगांचे प्रात्यक्षिक आणि निरीक्षण यासारखे अतिरिक्त घटक आले. यामुळे ज्ञान आणि हेतू तळपातळी बदलण्यात मदत आली. या अलौकिक प्रयत्नासाठी मी सेव्ह द चिल्ड्रनचे आभार मानू इच्छितो.

चांगल्या पद्धती उदयास आल्या आहेत

शाळेनी, काही महत्वाच्या वेळी - जसे की शौचालय वापरल्यानंतर किंवा जेवण करण्यापूर्वी त्यांच्या कनिष्ठांच्या हात धुण्याच्या सरावाचे निरिक्षण करण्यासाठी वरिष्ठ वर्गाकडून हात धुण्याचे मॉनिटर नियुक्त केले आहेत. शाळा क्र. ५८ मधील प्रत्येक वर्गात साबणाचे द्रव्य ठेवले आहे. शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांनी निधी एकत्रित करुन हे विकत घेतले आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्याला शाळेत जेवणापूर्वी हात धुण्यासाठी त्याचे दोन थेंब मिळतात. अनेक विद्यार्थ्यांनी शाळेत कागदी साबण आणण्यास सुरुवात केली आहे. विद्यार्थी हात धुण्याचा संदेश आता घरी न्यायला लागले आहे. काहींना त्यांच्या पालक आणि भावंडांना नियमितपणे हात धुण्यास सुरुवात करायला यश मिळाले आहे. कार्यक्रमाचा आता चांगलाच परिणाम दिसायला लागला आहे.

12 Handwashing Sticks

Jaishree Sachin Khairnar
Ashwamegh Nagar, Nashik

" I have trained my daughter to wash her hands daily, especially at the key moments. She now keep tracks of handwashing done by everyone in the family and points out if we miss washing our hands "

Puja points to the handwashing sticker at her house

The 4 year old Puja points out to the handwashing sticker stuck on a wall, whenever any one in the family misses washing hands during key moments. This level of awareness seen in Puja is because of her mother Jaishree Sachin Khairnar who has taught her good handwashing habits. Puja along with her two siblings and parents and grandparents lives in Ashwamegh Nagar slum pocket. Jaishree's husband works as an office boy in a bank. The neighborhood is low income with most people are engaged as daily laborers at the Vitthai Nagar vegetable market. The environs are not clean and the personal hygiene standards lax.

Seeing Is Believing

In one of the demo cum awareness sessions held by ASHA in the community, Jaishree was present and heard attentively as to what ASHA had to say on handwashing with soap. The explanation and demonstration with glow powder made an impact and helped Jaishree realize that soap was an essential part of handwashing At the session, Jaishree received sticker, a bar of soap and the 21 day checklist. *"I was convinced of handwashing to keep my children, including my new born protected. I could immediately relate to the story told at the session (Mum's*

The ASHA worker demonstrates proper handwashing technique with soap

Magic Hands) of how a mother's clean hands cares, loves and nurtures her children to become successful adults." The emotional pull of the discussions held at the session was strong, and this converted Jaishree into an ardent handwashing proponent.

The Handwashing Monitor

The handwashing sticker Jaishree received was stuck on the wall as a reminder for washing hands to the family. She taught her children, in laws and husband of recommended handwashing behavior and all have enthusiastically joined. Her daughter, Puja, has been appointed as the handwashing monitor of the family. Puja is vigilant referee and seldom misses anyone breaking of the family handwashing rule.

Sabun wale Sir defuses the situation

In Ashwamegh Nagar a controversy erupted amongst the beneficiaries, when the first batch of mothers were provided the expensive Moti soap while the second batch received much cheaper Liril. On request of the beneficiaries, the ASHA requested the Harshad Gawali, Program Cluster Coordinator, popularly know as 'Sabun Wale Sir' to intervene. Harshad reasoned with the beneficiaries, that the main purpose was to clean hands the brand of soap in this case was immaterial. After much conversation the issue was resolved and ended in smiles over a cup of tea.

Puja with her family

Key Learning

Emotional drivers work well for handwashing adoption

Self-efficacy is a person's own perception of what she is capable of doing. The Mum's Magic Hands story positions hand washing as a tool in the hands of mothers to raise healthy and successful children. The emotional pull of the story is strong. Jaishree created an imagery where she replaced the protagonists with herself and her children. Her wish to be like the mother in the story was an incentive for her to adopt hand washing.

ASHA demonstrates to Jaishree on how to fill the 21 day checklist

अश्वमेघ नगर मध्ये आशाच्या कार्यकर्ती द्वारे हात धुण्याचे त्वरित सत्र घेताना

१२ भिंतिवरचे स्टिकर

जयश्री सचिन खैरनार
अश्वमेघ नगर, नाशिक

“मी माझ्या मुलीला दररोज हात धुण्याचे प्रशिक्षण दिले आहे, विशेषत: काही महत्वाच्या वेळेला. ती आता कुटुंबातील प्रत्येकाचा हात धुण्याच्या प्रक्रियेवर लक्ष ठेवते आणि आपण हात धुणे चुकल्यास आपल्याला बोट दाखवते”.

4 वर्षांची पूजा भिंतीवर चिटकवलेल्या हात धुण्याचे स्टिकर दाखवते, जेव्हा कुटुंबातील कोणीही महत्वाच्या वेळे नंतर हात धुणे चुकवते. पूजामध्ये दिसलेली ही जागरूकता तिची आई जयश्री सचिन खैरनार यांच्यामुळे आहे ज्यांनी तिला हात धुण्याच्या चांगल्या सवयी शिकवल्या आहेत. पुजा तिच्या आई-वडील आणि आजी-आजोबा आणि दोन भावंडांसह, अश्वमेग नगर झोपडपट्टीत राहते. जयश्री चा नवरा बँकेत ऑफिस बॉय म्हणून काम करतो. आजूबाजूचे उत्पन्न कमी असून, बहुतांश लोक विठ्ठाई नगर भाजी मंडईत रोजंदारीवर काम करतात. वातावरण स्वच्छ नाही आणि वैयक्तिक स्वच्छतेचे मानक कमी आहे.

पाहणे म्हणजे विश्वास ठेवणे

आशाच्या कार्यकर्तीने समुदायामध्ये आयोजित केलेल्या जागृतीच्या एका सत्रा मध्ये जयश्री उपस्थित होती. तिने ते साबणाने हात धुण्याचे सत्र लक्षपूर्वक ऐकले. जयश्रीला ग्लो पावडरच्या प्रात्यक्षिकाने आणि त्यावर दिलेल्या प्रभावी स्पष्टीकरणाने हे समजण्यास मदत झाली की साबण हा हात धुण्याचा एक आवश्यक भाग आहे. सत्रांती जयश्रीला हात धुण्याबाबत माहितिचा स्टिकर, साबणाची वडी आणि २१ दिवसांची चेकलिस्ट मिळाली. “माझ्या मुलांना, खासकरून नवजात बाळाला, सुरक्षित ठेवण्यासाठी मला हात धुणे आवश्यक आहे ह्याची मला खात्री पटली होती. या सत्रात (मम्स मॅजिक हँड्स) सांगितलेल्या कथेशी मी स्वतःला जोडू शकते. एका आईचे स्वच्छ हात तिच्या मुलांची काळजी, प्रेम आणि पालनपोषण करण्यात खुप महत्वाचे ठरतात”. सत्रात झालेल्या चर्चा जयश्रीला भावुक करुन गेल्या आणि तीने हात धुण्याची प्रखर समर्थक बणण्याचा निर्णय घेतला.

कार्यक्रमात प्रत्येक लाभार्थ्याला साबणाची वडी देताना.

आशाच्या कार्यकर्ती ला पूजा तिचे स्वच्छ हात दाखवत असताना

हँडवॉशिंग मॉनिटर

कुटुंबाला हात धुण्याची आठवण म्हणून जयश्रीला मिळालेले हात धुण्याचे स्टिकर भिंतीवर चिकटवले होते. तिने आपल्या मुलांना, सासरच्यांना आणि पतीला हात धुण्याची वागणूक शिकवली आणि सर्वजण उत्साहाने त्यात सामीलही झाले. तिची मुलगी पूजा हिला कुटुंबाची ‘हँडवॉशिंग मॉनिटर’ म्हणून नियुक्त केले. पूजाची सतर्क नजर हात धुण्याचा नियम क्वचितच त्याना मोडू देते.

साबणवाले सर परिस्थिती निवळतात

अश्वमेग नगरमध्ये लाभार्थ्यांमध्ये वाद निर्माण झाला, जेव्हा पहिल्या काही सत्रांती मातांना महागडा ‘मोती’ साबण देण्यात आला तर नंतरच्या सत्रांती खूपच स्वस्त ‘लिरिल’ दिला गेला होत. लाभार्थ्यांच्या विनंतीवरून, आशाच्या कर्यकर्तीने, हर्ष गवळी, कार्यक्रम क्लस्टर समन्वयक, ज्यांना ‘सबुन वाले सर’ म्हणून ओळखले जाते, यांना हस्तक्षेप करण्याची विनंती केली. हर्षने लाभार्थ्यांशी तर्क केला की, मुख्य उद्देश हात स्वच्छ करणे आहे मग तो कुठलाही साबणाने का होईना.

महत्वाची शिकवण

हात धुण्याच्या सवयी साठी भावनिक पैलू उत्तम काम करते

स्वयं-कार्यक्षमता ही व्यक्तीची स्वतःची समज आहे की ती काय करण्यास सक्षम आहे. ‘द मम्स मॅजिक हँड्स’ कथेत निरोगी आणि यशस्वी मुलांचे संगोपन करण्यासाठी मातांकडे हात धुण्याचे एक साधन आहे. कथेची भावनिक ओढ मजबूत आहे. जयश्रीने स्वतःला आणि तिच्या मुलांना या कथेतल्या मुख्य पात्रांच्या जागेवर ठेऊन एक प्रतिमा तयार केली. कथेतील आईच्या पात्राला आवडण्याची तिची इच्छा तिला हात धुण्याची सवय लावण्यासाठी प्रोत्साहन देणारी होती.

आशाच्या कार्यकर्ती नवजात मुलांची काळजी घेण्याचा आणि अत्यावश्यक हात धुण्याचा सल्ला देताना

13 Doctor On A Mission

Dr Alka Dilip Bhavsar, NIMA Civil Health Centre, Malegaon

" Malegaon has very high incidence of childhood diseases, many of which can be attributed to poor hygiene standards. The handwashing program fills a critical gap."

Dr. Alka at NIMA health centre

In her MBBS class, while all of Dr. Alka's classmates aimed for the remunerative medical specializations, she was the only one who found her calling in Community and Public Health, a stream of medical science which deals with health issues in population groups. Never ever did she opt for private practice and has dedicated her entire medical career to public health. Currently, Dr. Alka Bhavsar is the RCH Officer, Malegaon Municipal Corporation. Dr. Alka played a crucial role in the successful implementation of the Handwashing Behavior Change Program in Malegaon.

The Reproductive and Child Health (RCH) services in the town are provided through 14 health centers and 170 ASHA workers. It is through these ASHA workers that the handwashing awareness under the program reached about 65,000 mothers in Malegaon. Dr. Alka cited some of the wins of the program.

High Childhood Disease Burden- A Case for Handwashing

The NN Wadia Hospital run by the Municipal Corporation has a dedicated diarrhea ward given the high incidence of the disease in the town. Childhood pneumonia rates are of concern too. These and many other diseases can be controlled by proper handwashing. Previous Attempts At Introducing Handwashing

Handwashing display at the NIMA health centre

A panel at the NIMA health centre informing of the benefits of handwashing

Dr. Alka and her team have been focusing on handwashing for a number of years through outreach in schools and in mothers' meetings. These initiatives have not led to much change in handwashing behavior.

The 21 Day Followup- A Gamechanger

According to Dr. Alka, the 21-day follow-up to track handwashing behavior makes the Handwashing Behavior Change Program stand out. *"I have seen many health behavior change programs during my career, this is the first time that I have seen a program that attempts to change behavior through a three-week practice component. The previous attempts by the health department at Malegaon on handwashing were confined to providing information and had no follow-up mechanism,"* said Dr. Alka..

The Buzz Around Handwashing

Dr. Alka felt that the idea of handwashing was sold to the community as a brand with desirable attributes. For instance, the open van campaign and the catchy jingle got the attention of the people.

The Moti Soap Syndrome

Under the program, Moti brand soap was distributed to the beneficiaries. Moti soap holds a special significance for the community. It is bought during Eid and Diwali. and signifies merriment and festivity. The program got immediate attention when it started the distribution of Moti soap. *"Moti soap distribution got the program immediate publicity. Later when Moti soap was replaced with Liril soap, there was a little disappointment in the community with change in soap brand,"* said Dr. Alka.

Key Learning

Leadership plays a key role

Dr. Alka realized the importance of handwashing in the context of Malegaon and helped secure government permission for the program to be implemented. She also helped the program to associate and quickly mobilize the ASHAs into taking the handwashing message to mothers. She monitored progress and provided critical inputs to fine-tune implementation.

The Soap People

The community has started identifying ASHA to be associated with handwashing and has given them the moniker *'Sabunwale'*. This is an indicator of the penetration the program has achieved through the ASHA workers.

Will The Gains Remain

According to the ASHA workers, there has been a significant uptake in proper handwashing practices in the community. However, the question remains whether this habit created will sustain. *"These are early days, some attrition is inevitable,"* opined Dr. Alka.

१३ कामगिरीवर असलेले डॉक्टर

डॉ अल्का दिलीप भावसार
निमा नागरी आरोग्य केंद्र, मालेगाव

“मालेगावामध्ये बाल रोगाचे प्रमाण खूप जास्त आहे, त्यापैकी बरेचसे आजार अस्वच्छतेच्या कारणा मूळे असु शकतात. हात धुण्याचा कार्यक्रम, या रोगाच्या प्रमाणा ला कमी करण्यात एक चिंताजनक अंतर भरून काढतो.”

आशा कार्यकर्त्यांसोबत झालेल्या बैठकीत डॉ अलका

तिच्या MBBS वर्गात, डॉ. अलकाच्या सर्व वर्गमित्रांचे उद्दिष्ट लाभदायक वैद्यकीय पदवी साठी असताना, ती एकमेव होती जिने समुदाय आणि सार्वजनिक आरोग्य, वैद्यकीय विज्ञानाची एक शाखा जी लोकसंख्येच्या आरोग्य समस्यांशी संबंधित आहे, या विषयात पदवी मिळवली. तिने कधीही खाजगी प्रॅक्टिसची निवड केली नाही आणि तिची संपूर्ण वैद्यकीय कारकीर्द सार्वजनिक आरोग्यासाठी समर्पित केली आहे. सध्या डॉ. अल्का भावसार या मालेगाव महानगरपालिकेच्या आरसीएच अधिकारी आहेत. मालेगावमध्ये 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमाची यशस्वी अंमलबजावणीमध्ये डॉ अलका यांनी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली.

शहरातील प्रजनन आणि बाल आरोग्य कार्यक्रम (RCH) सेवा १४ आरोग्य केंद्रे आणि १७० आशाच्या कार्यकर्त्या द्वारे पुरविल्या जातात. या आशा कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातून मालेगावमधील सुमारे ६५,००० मातांपर्यंत या उपक्रमांतर्गत हात धुण्याची जनजागृती झाली. डॉ अल्का यांनी कार्यक्रमातील काही विजयांचा उल्लेख केला.

उच्च प्रमाणात आढळून येणारा बालरोगाचे ओझे - हात धुण्याचे एक प्रकरण

शहरात, अतिसारचे प्रमाण जास्त असल्याने महानगरपालिकेच्या एनएन वाडिया रुग्णालयात एक समर्पित 'डायरिया' वॉर्ड आहे. बालपणातील न्यूमोनियाचे प्रमाण देखील चिंतेचे आहे. हे आणि इतर अनेक रोग योग्य हात धुण्याने नियंत्रित केले जाऊ शकतात.

◀ डॉ. अल्का ६ टप्प्यांचे हात धुण्याचे कौशल्य दाखवताना

▲ आशा कार्यकर्त्यांसोबत डॉ अल्का

हात धुण्याची सवय करून देण्यासाठी आधी केलेला प्रयत्न

डॉ अल्का आणि तिची टीम अनेक वर्षांपासून शाळांमध्ये आणि मातांच्या सभांमध्ये पोहोचून हात धुण्यावर भर देत आहे. या उपक्रमांमुळे हात धुण्याच्या वर्तनात फारसा बदल झालेला नाही.

२१ दिवसांचा पाठपुरावा- एक गेमचेंजर

डॉ अल्का यांच्या मते, हात धुण्याच्या वर्तनाचा मागोवा घेण्यासाठी २१ दिवसांचा पाठपुरावा 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमाला वेगळे बनवतो. "मी माझ्या कारकिर्दीत आरोग्य वर्तन बदलणारे अनेक कार्यक्रम पाहिले आहेत, तीन आठवड्यांच्या सराव घटकाद्वारे वर्तन बदलण्याचा प्रयत्न करणारा कार्यक्रम मी पहिलांदाच पाहत आहे. मालेगाव येथील आरोग्य विभागाने हात धुण्याचे पूर्वी केलेले प्रयत्न माहिती पुरविण्यापुरते मर्यादित होते आणि त्यात पाठपुरावा करणारी यंत्रणा नव्हती.

हात धुण्याची गुणगुण

डॉ. अल्का यांना वाटते की हात धुण्याची कल्पना समाजाला योग्य गुणधर्मासह एक ब्रँड म्हणून विकली गेली. उदाहरणार्थ 'ओपन व्हॅन' मोहीम आणि आकर्षक मंजुळ कवितेने (जिंगलने) लोकांचे लक्ष वेधून घेतले आहे.

मोती साबण सिंड्रोम

कार्यक्रमांतर्गत लाभार्थ्यांना मोती ब्रँडच्या साबणाचे वाटप करण्यात आले. मोती साबणाला, महाराष्ट्रातल्या समाजासाठी विशेष महत्व आहे. ईद आणि दिवाळीच्या वेळी त्याची खरेदी केली जाते. ते आनंद आणि उत्सव दर्शवते. मोती साबणाचे वाटप सुरू झाल्यावर या कार्यक्रमाकडे लोकांचे त्वरित लक्ष वेधले. "मोती साबण वितरणामुळे या कार्यक्रमाला तात्काळ प्रसिद्धी मिळाली. नंतर जेव्हा मोती साबणाची जागा लिरिल साबणाने घेतली, तेव्हा साबणाचा ब्रँड बदलल्याने समाजात थोडी निराशा झाली". असे डॉ. अल्का म्हणाल्यात.

महत्वाची शिकवण

नेतृत्व महत्वाची भूमिका बजावते

डॉ. अल्का यांनी मालेगावच्या संदर्भात हात धुण्याचे महत्व जाणले आणि कार्यक्रम राबविण्यासाठी अनुमती मिळवण्यास मदत केली. त्यांनी मातांपर्यंत 'हात धुण्याचा' संदेश पोहचवण्यासाठी आशाच्या कार्यकर्त्यांना त्वरीत एकत्रित करुन कार्यक्रमास गतिशील केली. त्यांनी कार्यक्रमाच्या प्रगतीचे परीक्षण केले आणि उत्कृष्ट अंमलबजावणीसाठी महत्वपूर्ण सल्ला ही प्रदान केला.

'साबुनवाले' लोक

समुदायाने 'आशा' कार्यकर्त्यांना हात धुण्याशी ओळखण्यास सुरुवात केली आहे आणि त्यांना 'सबुनवाले' असे उपनाम दिले आहे. आशा कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातून कार्यक्रमाला मिळालेल्या प्रवेशाचे हे द्योतक आहे

यश कायम राहील क?

आशा कार्यकर्त्यांच्या मते, समाजात हात धुण्याच्या योग्य पद्धतींमध्ये लक्षणीय वाढ झाली आहे. मात्र, निर्माण झालेली ही सवय टिकेल का, हा प्रश्न कायम आहे. "हे सुरुवातीचे दिवस आहेत, काही वियोग अपरिहार्य आहे," डॉ. अल्का यांनी आपलं मत व्यक्त केले.

14 Hands On With Goats

Jayesh Arne, Bhavani Peth, Pune

" Rearing goats is a livelihood for my famjily. I have to tend to them. Goats do not understand the importance of keeping clean, be we humans do. I now wash hands every time I touch them."

Jayesh tending to goats

Ask a doctor on the transmission of pathogens from animals to humans and he/she will list names from Brucellosis to Tuberculosis with many menacing names in between like Contagious Ecthyma, Echerichia coli, Leptospirosis (E. coli ssp.), Listeriosis, Rabies, and many more, with some of them being life-threatening for humans. For some households, it is inevitable to come in contact with animals, like that of Jayesh Arne, who lives with his family of 6 and 4 goats in a congested hutment in the Bhavanipeth area of Pune city. Goats are a means of livelihood for the family. Jayesh tends to the goats including feeding them and taking general care. He would never bother to wash hands after touching the goats, or after handling grass feed and dung. No one in the family would wash hands after tending to the goats and neither would Jayesh. Stomach ache and diarrhea were a common occurrence, but this was taken in stride with popping a tablet, or if serious, the government health dispensary was the port of call. The goats as the reason for frequent illness never occurred.

Clean Hands and Goats Go hand in Hand

Jayesh attended an HWWS training session organized in his locality under the Handwashing Behavior Change Program. At the session, he was amazed to learn that the simple act of handwashing has so much science behind it. The small pathogens are an obstinate lot and cling to one's hands, unseen to the naked eye, even when the hand is rinsed with water The glow germ experiment brought this concept in clear blue light under the UV torch. Jayesh also found the 6 step handwashing a novelty. *"It was interesting to learn the 6 handwashing steps and the importance of each step. It feels like watching a hand magic show, and I love doing it."* Jayesh said. Most importantly Jayesh now washes his hands after touching the goats and after handling fodder. He jokingly remarked, *"goats do not know how to remain clean but I cannot behave like a goat with dirty hands. I cannot become one of them."*

The Handwashing Ambassador

Jayesh has not only changed the handwashing habits he also has taken it upon himself in spreading the message of proper handwashing behavior. Jayesh attends the Abhiruchi center run by NGO Vanchita Vikas for engaging in various extracurricular activities. Here he has taken sessions on handwashing with the 15 children who attend the center with him. He has taught them the 6 steps of handwashing and showed them the pepper powder demonstration. He also made them take an oath to follow handwashing behavior. He wishes to give his friends a small guidebook so that they can remember the lessons on handwashing which he has taught them.

Jayesh and his friends take the handwashng oath

Jayesh shows to his friends the pepper powder experiment

Jayesh with a bar of soap provided under the program

Key Learning

It is important to have handwashing flag bearers embedded in the community

Flag bearers are the symbol of the idea or value that they espouse. They are highly motivated individuals who completely believe in the cause. A development program is likely to perform better if it embeds such flag bearers in the community. Jayesh is one such flag bearer, who not only changed his handwashing habit but now is trying to change the handwashing habits of his friends as well.

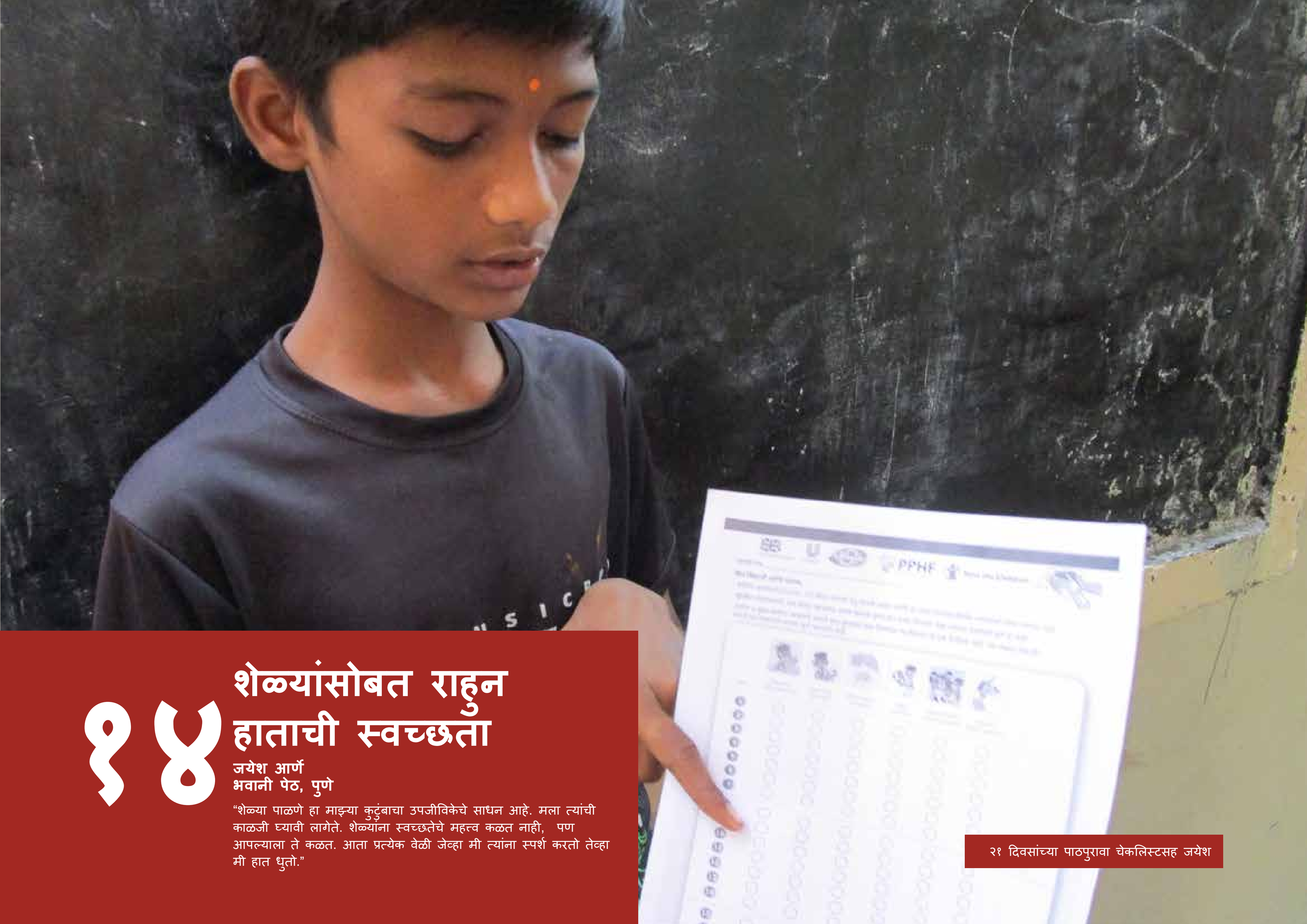

२१ दिवसांच्या पाठपुरावा चेकलिस्टसह जयेश

१४ शेळ्यांसोबत राहुन हाताची स्वच्छता

जयेश आर्णे
भवानी पेठ, पुणे

“शेळ्या पाळणे हा माझ्या कुटुंबाचा उपजीविकेचे साधन आहे. मला त्यांची काळजी घ्यावी लागेते. शेळ्यांना स्वच्छतेचे महत्त्व कळत नाही, पण आपल्याला ते कळत. आता प्रत्येक वेळी जेव्हा मी त्यांना स्पर्श करतो तेव्हा मी हात धुतो.”

प्राण्यापासून मानवांमध्ये रोगजनकांच्या संक्रमणाबाबत डॉक्टरांना विचारा आणि ते ब्रुसेलोसिस ते क्षयरोगापर्यंत अनेक घातक नावे जसे की सांसर्गिक इक्थायमा, इचेरिचिया कोलाय, लेप्टोस्पायरोसिस (ई. कोली एसएसपी), लिस्टेरिओसिस, रेबीज आणि इतर अनेक नावे सूचीबद्ध करतील. मानवांसाठी, त्यापैकी काही जीवघेणे आहेत. पुणे शहरातील भवानीपेठ परिसरात गजबजलेल्या झोपडीत ६ आणि ४ शेळ्यांच्या कुटुंबासह राहणाऱ्या जयेश आर्णे यांच्या म्हणण्या प्रमाणे काही घरांमध्ये प्राण्यांच्या संपर्कात येणे अपरिहार्य आहे. शेळ्या हे कुटुंबाच्या उदरनिर्वाहाचे साधन आहे. जयेश शेळ्यांचे पालनपोषण करतो. त्यांना चारा दिल्या नंतर किंवा हात लावल्यानंतर, गवत आणि शेण हाताळल्यानंतर तो आणि त्याचे घरचे कधीही हात धुत नसे. त्यांच्या घरात पोटदुखी आणि जुलाब ही एक सामान्य घटना होती. पण घरगुती ईलाज करणे किंवा गंभीर झाल्यास, सरकारी आरोग्य दवाखाना गाठणे हा त्यांचा आजारावरचा उपाय असे. पण शेळ्यांमुळे आपण वारंवार आजारी पडतोय हा विचार त्यांनी कधिच केला नाही.

स्वच्छ हात आणि शेळ्या पाळणे

जयेश 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमा अंतर्गत त्याच्या परिसरात आयोजित केलेल्या 'साबणाने हात धुण', या उपक्रमच्या प्रशिक्षण सत्रात सहभागी झाला होता. या सत्रात हात धुण्याच्या साध्या कृतीमागे इतकं शास्त्र आहे हे जाणून तो थक्क झाला. लहान जंतु जिद्दी असतात आणि हाताला चिकटून राहतात, उघड्या डोळ्यांना दिसत नाहीत, हात पाण्याने धुतले तरीही यूव्ही टॉर्चच्या खाली स्पष्ट निळ्या प्रकाशात, ग्लो- जर्म प्रयोगाने ही संकल्पना स्पष्ट दिसुन आली.

जयेश त्याच्या मित्रांना साबणाने हात धुण्यास प्रोत्साहित करताना

जयेश त्याच्या मित्रांना हात धुण्याचे तंत्र शिकवताना

जयेशला ६ टप्प्यांनी हात धुणे ही एक नवीनता वाटली. "हात धुण्याच्या ६ टप्पे आणि प्रत्येक टप्प्याचे महत्त्व जाणून घेणे चित्तवेधक होते. हातच्या जादुचा शो पाहिल्या सारखे वाटते आणि मला ते करायला ही आवडते." असे जयेश म्हणाला. आता जयेश शेळ्यांना हात लावल्यानंतर आणि चारा हाताळल्यानंतर हात धुतो. त्याने गमतीने टिप्पणी केली की, "शेळ्यांना स्वच्छ कसे राहायचे ते माहित नाही पण मी घाणेरडे हात घेत शेळ्यांसारखे वागू शकत नाही. मी त्यांच्यातला एक होऊ शकत नाही."

हात धुण्याचे राजदूत

जयेशने केवळ हात धुण्याच्या सवयी बदलल्या नाहीत, तर हात धुण्याच्या योग्य वर्तनाचा संदेश देण्याची जवाबदारी स्वत:वर घेतली आहे. जयेश विविध अभ्यासेतर कार्यक्रमा मध्ये भाग घेण्यासाठी वंचिता विकास संस्थे द्वारा चालवल्या जाणाऱ्या अभिरुची केंद्रात जातो. येथे त्यानी त्याच्यासोबत केंद्रात उपस्थित असलेल्या १५ मुलांसोबत हात धुण्याचे सत्र घेतले आहे. त्यानी त्यांना हात धुण्याच्या ६ टप्पे शिकवल्या आणि मिरपूडचे प्रात्यक्षिक दाखवले. त्यांना हात धुण्याची वर्तणूक पाळण्याची शपथही घ्यायला लावली. त्याला त्याच्या मित्रांना एक लहान मार्गदर्शक पुस्तिका देण्याची इच्छा आहे जेणेकरून त्यानी त्यांना शिकवलेले हात धुण्याचे धडे आठवतील.

महतवाची शिकवण

हात धुण्याचे ध्वज वाहक समाजात अंतर्भूत असणे महत्वाचे आहे

ध्वज वाहक हे कल्पनेचे किंवा मूल्याचे प्रतीक आहेत ज्याचे ते समर्थन करतात. ते अत्यंत प्रेरित व्यक्ती असतात, ज्यांना आपल्या विचारांवर पूर्णपणे विश्वास असतो. एखाद्या विकासजन्य कार्यक्रमाने अशा ध्वजधारकांना समाजात अंतर्भूत केल्यास अधिक चांगली कामगिरी होण्याची शक्यता आहे. जयेश हा असाच एक ध्वजवाहक आहे, ज्याने केवळ हात धुण्याची सवयच बदलली नाही तर आता आपल्या मित्रांच्या हात धुण्याच्या सवयी बदलण्याचा प्रयत्न करत आहे.

जयेश आणि त्याचे मित्र स्वच्छ हात दाखवताना

15 Continuing Soap Supply

Usha Lokhande (ASHA), Kanhe Gram Panchayat, Mawal

" Handwashing with soap advice assures that the household is able to afford soap in adequate quantities. The Ketkari tribal community live in abject poverty, a bar of soap is a luxury for many."

Usha demonstrates to a girl from the Ketkari community proper handwashing technique

Usha Lokhande, ASHA, Kanhe Gram Panchayat was a worried woman. The soaps she had given to the target households under the Handwashing Behavior Change Program were fast wearing off due to use. Once the soap would get over, the handwashing with soap would in all probability stop. Of particular concern was the community of 70 households belonging to the Ketkari tribe. These people eke out a meager living by fishing in nearby rivulets or working as farm labor or herders for cows and goats owned by others. The Covid-19 had hit the livelihood of these communities hard. With food becoming difficult to afford, soap was a luxury. The hygiene habits were poor, with children taking a bath once a week or even later.

Good Work At Risk Of Being Lost

Usha had put an enormous effort into reaching out to this community through the HWWS program. She would frequently visit, and followup on the handwashing practices taught to the mothers. Constant monitoring and advice had started to make a difference, with the frequency of handwashing on the increase amongst the tribal mothers. As the soap use increased, the size of the bar of soap given under the program began to shrink.

Usha at the panchayat office

"Every time I would visit the beneficiary tribal households, the size of the soap bar would have shrunk. This was good news that the soap was being used. The bad news was that once the soap is finished the handwashing habit so painstakingly put in place would also come to an end. These households were too poor to afford soap for regular use. I had to do something, and do it fast," said Usha.

The Gram Panchayat Steps In

Usha approached Shri Vijay Vaman Satkar, Sarpanch, and Ms. Dipali Kuthe, Deputy Sarpanch with her predicament. The Kuthe Gram Panchayat at its monthly meeting discussed the issue raised by Usha and resolved that the Gram Panchayat for the coming 6 months will provide soap free of cost to all the 70 households of the Ketkari community residing within its jurisdiction. The panchayat made a special budgetary provision citing the need to maintain health and hygiene for the most vulnerable communities during the pandemic. *"The Ketkari community is economically vulnerable and Covid times have made it worse. The good habit of handwashing inculcated in them is very positive and we stood with our ASHA Tai in ensuring that the handwashing habit continues. The decision to provide soap free of cost was taken unanimously,"* said Dipali Kuthe, Deputy Sarpanch, Kuthe Gram Panchayat.

Usha with Ms Dipali Kuthe, Deputy Sarpanch, Kuthe Gram Panchayat

Key Learning

Building synergies locally with existing development programs and local governance bodies helps in sustainability

The Kanhe Gram Panchayat took the onus of continuing the supply of soap to the Ketkari community after the first batch of supplies under the Hand Washing Behavior Change Program had been used. Provisioning of soap to the economically impoverished Ketkari community was required to ingrain the handwashing with soap habit in face of low affordability levels of the households.

Usha demonstrates handwashing

१५

साबणाचा सतत पुरवठा

उषा लोकांडे
कान्हे ग्रामपंचायत, मावळ

“साबणाने हात धुणे हा सल्ला त्या लोकांना ठीक आहे ज्यांना सतत साबण घेणे परवडते. केतकरी आदिवासी समाज अत्यंत गरिबीत जगतो, साबणाची वडी अनेकांसाठी लक्झरी आहे.”

उषा, केतकरी समाजातील महिलांसोबत हात धुण्याच्या महत्त्वावर चर्चा करताना

उषा लोखंडे, आशाची कार्यकर्ता, कान्हे ग्रामपंचायत एक चिंतेत होती. तिने 'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमा अंतर्गत लक्ष्यित कुटुंबांना दिलेले साबण वापरामुळे झपाट्याने संपत होते. एकदा साबण संपला की, साबणाने हात धुणे शक्यतो बंद होईल. केतकरी जमातीतील ७० कुटुंबांचा समुदाय विशेष चिंतेचा विषय होता. हे लोक जवळच्या नाल्यांमध्ये मासेमारी करून किंवा इतरांच्या मालकीच्या गायी आणि शेळ्यांसाठी शेतमजूर किंवा मेंढपाळ म्हणून काम करून जीवन जगतात. कोविड-१९ ने या समुदायांच्या उपजीविकेला खरोखरच मोठा फटका बसला होता. अन्न परवडणे कठीण होत असल्याने, साबण ही लक्झरी होती. स्वच्छतेच्या सवयी खराब होत्या, मुले आठवड्यातून किंवा पंधरवड्यात एकदा आंघोळ करतात.

चांगले काम साबण अभावामुळे धोक्यात

'हात धुण्याच्या वर्तणूकी मध्ये बदल' कार्यक्रमाच्या माध्यमातून या समुदायापर्यंत पोहोचण्यासाठी उषाने प्रचंड मेहनत घेतली होती. ती वारंवार भेट देत असे आणि मातांना शिकवलेल्या हात धुण्याच्या पद्धतींचा पाठपुरावा करत असे. आदिवासी मातांमध्ये हात धुण्याची वारंवारिता वाढल्याने सतत पाठपुरावा आणि सल्ल्याने फरक पडू लागला होता. साबणाचा वापर वाढल्याने कार्यक्रमांतर्गत दिलेल्या साबणाच्या वडीचा आकार लहान होऊ लागला. "प्रत्येक वेळी मी लाभार्थी आदिवासी कुटुंबांना भेट देत असे, तेव्हा साबणाच्या वडीचा आकार कमी होत असे. साबण वापरला जात असल्याची ही चांगली बातमी होती. वाईट बातमी अशी होती की साबण संपल्यानंतर हात धुण्याची सवय देखील संपुष्टात येईल. ही घरे इतकी गरीब होती की नियमित वापरासाठी साबण परवडत नाही. मला काहीतरी करायचे होते आणि ते झपाट्याने करायचे होते," उषा म्हणाली.

हात स्वच्छतेचे प्रात्यक्षिक करताना माता आणि मुलांसोबत उषा

ग्रामपंचायतीची मदतीची साथ

उषा यांनी सरपंच श्री विजय वामन सातकर आणि उपसरपंच सौ. दिपाली कुथे यांच्याकडे तिची अवस्था सांगितली. कुठे ग्रामपंचायतीने आपल्या मासिक बैठकीत, उषाने उपस्थित केलेल्या मुद्द्यावर, चर्चा केली आणि ठराव केला की येत्या ६ महिन्यांसाठी ग्रामपंचायत आपल्या हद्दीत राहणाऱ्या केतकरी समाजातील सर्व ७० कुटुंबांना साबण मोफत पुरवेल. पंचायतीने महामारीच्या काळात सर्वात असुरक्षित समुदायांसाठी आरोग्य आणि स्वच्छता राखण्याची गरज लक्षात घेऊन विशेष अर्थसंकल्पीय तरतूद केली आहे. "केतकरी समाज आर्थिकदृष्ट्या असुरक्षित आहे आणि कोविडच्या काळात ते आणखी वाईट झाले आहे. त्यांना हात धुण्याची चांगली सवय खूप सकारात्मक आहे आणि हात धुण्याची सवय कायम राहावी यासाठी आम्ही आमच्या आशा ताईंच्या पाठीशी उभे आहोत. साबण मोफत देण्याचा निर्णय सर्वानुमते घेण्यात आला", असे कुठे ग्रामपंचाच्या उपसरपंच दिपाली कुथे यांनी सांगितले.

उषा, केतकरी महिलांशी संवाद साधताना

केतकरी कुटुंबाला गृह भेट देताना दारात उभी उषा

महत्वाची शिकवण

हात धुण्याचे ध्वज वाहक समाजात अंतर्भूत असणे महत्वाचे आहे

ध्वज वाहक हे कल्पनेचे किंवा मूल्याचे प्रतीक आहेत ज्याचे ते समर्थन करतात. ते अत्यंत प्रेरित व्यक्ती असतात, ज्यांना आपल्या विचारांवर पूर्णपणे विश्वास असतो. एखाद्या विकासजन्य कार्यक्रमाने अशा ध्वजधारकांना समाजात अंतर्भूत केल्यास अधिक चांगली कामगिरी होण्याची शक्यता आहे. जयेश हा असाच एक ध्वजवाहक आहे, ज्याने केवळ हात धुण्याची सवयच बदलली नाही तर आता आपल्या मित्रांच्या हात धुण्याच्या सवयी बदलण्याचा प्रयत्न करत आहे.

H

IS FOR HANDWASHING

‘ For generations, children have been taught letters of the alphabet through simple associations such as ‘A’ is for apple, ‘B’ for ball and ‘C’ for cat. From Global Handwashing Day (GHD) 2020, no longer will ‘H’ stand for horse, hat or even home. ‘H’ must stand for Handwashing.’

Unilever handwashing campaign for schools

Save the Children

Maharashtra State Programme Office
Office No. 201/202, Eden Hall, Opposite Om Super Market, Dhotre Path Road,
Model Colony, Shivajinagar, Pune 411016

www.savethechildren.in

www.facebook.com/india.savethechildren @stc_india www.instagram.com/savethechildren_india